

Univerzita Palackého v Olomouci

Katedra výtvarné výchovy

**Výtvarná výchova s arteterapeutickými prvky jako nástroj
socioterapie klientů domova pro seniory**

Diplomová práce

Bc. Ivana Mertová Pobucká

Řízení volnočasových aktivit

Vedoucí práce: Mgr. Jana Musilová PhD.

Práce vznikla za odborného vedení Mgr. Jany Musilové PhD. a za laskavého mentorského doprovodu Mgr. Pavlíně Kalivodové, speciálního pedagoga na pozici animátora s dlouholetou praxí v Denním stacionáři Domovinka při Charitě Zábřeh na Moravě. Za odborné připomínky děkuji Mgr. Barboře Sedláčkové, vedoucí sociálně aktivizačního úseku domova pro seniory ve Štítech a řediteli domu, panu Ing. Michalu Pospíšilovi. Děkuji velice arteterapeutce Ing. Evě Mašínové za trpělivé osvětlení oboru a Mgr. Jaroslavě Rollerové za korektury textu.

Olomouc 2023

Čestné prohlášení: „Prohlašuji tímto, že jsem magisterskou práci na téma: Výtvarná výchova s arteterapeutickými prvky jako nástroj socioterapie klientů Domova pro seniory zpracovala sama s využitím pramenů v práci uvedených“.

Ivana Mertová Pobucká, email: ivana.mertovapobucka@upol.cz

Obsah

Anotace	6
The Abstract.....	7
1. Úvod	8
2. Výtvarná výchova s arteterapeutickými prvky	9
2. 1. Společnost a výtvarná činnost	9
2. 2. Arteterapie	9
2. 3. Socioterapie	11
2. 4. Léčba uměním – tvůrčí proces ve skupině	12
2. 5. Arteterapeutické prvky v projektu	15
2. 6. Spontánnost – limity ve výtvarném projevu.....	16
3. Práce se seniory	17
3. 1. Seniorský věk	17
3. 2. Volnočasový pedagog	19
3. 3. Práce volnočasového pedagoga se starými klienty – specifické zásady	21
3. 4. Limity aktivizačního prostředí	22
4. Praktická část.....	23
4. 1. Výběr organizace	23
4. 2. Domov pro seniory Štítý	24
4. 3. Etický přístup v projektu	25
4. 4. Limity seniora ve vztahu k projektu	26
4. 5. Stavba výtvarného setkání s arteterapeutickými prvky	28
4. 6. Zvolené výtvarné médium	29
4. 7. Výběr témat, volba námětů.....	30
4. 8. Délka výtvarné lekce	33
4. 9. Průběh lekcí	34
4. 9. 1. Lekce I.	34
4. 9. 2. Lekce II.....	36
4. 9. 3. Lekce III.	37
4. 9. 4. Lekce IV.....	38
5. Klienti	39
5. 1. Klient č. 1 – Petr – 76 let.....	39
5. 2. Klient č. 2 – Pavel – 81 let	40
5. 3. Klient č. 3 – Marie – 83 let.....	43
5. 4. Klient č. 4 – Stanislava – 65 let.....	44
5. 5. Klient č. 5 – Bronislava – 90 let	46
5. 6. Klient č. 6 – Zdeňka – 86 let	47

5. 7. Klient č. 7 – Marie – 83 let.....	49
5. 8. Klient č. 8 – Zdeňka – 90 let	51
5. 9. Klient č. 9 – Vlasta – 84 let	52
5. 10. Klient č. 10 – Josef – 64 let	54
6. Ukončení projektu	55
6. 1. Závěrečné setkání	55
6. 2. Dodatek k závěrečnému setkání	56
7. Závěr.....	56
8. Použitá literatura:.....	59
Internetové zdroje:	61
9. Seznam příloh:	62

Anotace

Diplomová práce se zabývá realizovaným autorským projektem: navrženou sérií výtvarných lekcí pro seniorský pobytový dům, kde se pracovalo se skupinou klientů velmi starého věku od 64 – 95 let. V první části práce dochází k seznámení s termíny spojenými s teoretickým ukotvením práce, jako jsou arteterapie a socioterapie, a se zdůvodněním, jaké prvky arteterapie byly při projektu užity. Dále pak práce popisuje, jak spolupracovat se seniorem obecně a seniorem jako se specifickou skupinou. Seznámíme se s limity seniora a s limity skupiny konkrétního pobytového domu. Popisovaná bude také skutečnost, jak významná je připravenost volnočasového pedagoga na práci se skupinou se specifickými potřebami. V praktické části si popíšeme jednotlivé lekce, průběh výtvarných činností, interakce mezi pedagogem a klienty a budou charakterizováni jednotliví účastníci výtvarných lekcí. Představíme zde i vybraný seniorský dům a jeho specializaci. Autorka zde také objasní, proč volila vybrané náměty, kde pracovala se vzpomínkami i se skutečností, a z jakého důvodu zvolila suchý pastel jako hlavní výtvarné médium, nástroj, který nespojuje klienta svými omezeními. Výstupem práce je zjištění, jak upřímný zájem o klienta může zlepšit jeho existenci a že může dojít i k odhalení zdravotních a psychických problémů. Důležitá je pro reflexi situace v závěrečné rozlučkové hodině, kde klienti svým chováním potvrdili smysl této práce a zhodnotili ji svým postojem. Úkolem projektu je tedy doložit, že pravidelnost, promyšlené postupy práce a připravenost pedagoga pohotově kvitovat situace ve výtvarné činnosti s klienty se specifickými potřebami mohou vést k smysluplně strávenému času klientů v pobytových domech a ke kladnému pocitu smyslu existence v jejich životech. Zaměření této práce je obhájit tento plán výtvarných činností, kterých je tak málo využíváno v seniorských domech a obstát jako smysluplný výtvarný projekt, který bude možné zařadit jako nástroj proměnné konstanty aktivizačních metod. Práce může být metodickým nástrojem pedagogům a aktivizačním pracovníkům začínajícím pracovat s klientelou seniorského věku.

The Abstract

The diploma thesis is concerned with the realised author's project: a proposed series of art lessons for senior residence house where it was worked with the group of very old clients aged between 64 and 95 years.

The first part of the work introduces the terms associated with the theoretical anchoring of the work, such as art therapy and sociotherapy and justifies what elements of art therapy were used in the project. The thesis then goes on to describe how to work with seniors in general and seniors as a specific group. We will learn about the limits of the senior citizen and the limits of the group of a particular residence. The importance of the leisure educator's readiness to work with a group with special needs will also be described.

The practical part will describe the individual lessons, the course of the art activities, the interaction between the teacher and the clients and the individual participants of the art lessons will be characterized. We will also introduce the selected senior home and its specialty. The author will also explain why she chose the selected topics, where she worked with memories and reality, and the reason why she chose dry pastel as the main artistic medium, a tool that does not bind the client with its limitations.

The outcome of the work is the discovery of how a sincere interest in the client can improve his existence and that it can also reveal health and psychological problems. It is important to reflect on the situation in the final farewell session where the clients confirmed the meaning of this work by their behaviour and evaluated it with their attitude.

The aim of the project is therefore to prove that regularity, well-thought-out work procedures and the readiness of the teacher to promptly acknowledge situations in art activities with clients with specific needs can lead to meaningful time spent by clients in residential homes and to a positive sense of meaning in their lives. The focus of this thesis is to justify this plan of art activities, which are so underused in senior homes, and to stand as a meaningful art project that can be included as a tool of the variable constant of activation methods. The work can be a methodological tool for educators and activation workers beginning to work with elderly clientele.

1. Úvod

Mým záměrem je zavádění pravidelných výtvarných kurzů do kulturní a pedagogické sféry. V pedagogické oblasti organizuji jako pedagog volného času výtvarné a edukační programy pro žáky 1. a 2. stupně a středních škol, propojené kontinuálně napříč edukační náplní na různá témata a na ně navazující výtvarnou složkou. Jako edukátor v kultuře se snažím o to samé mezi dospělými různého věku. Pořádám kurzy malby, kreslení, řemeslné činnosti. Zde pracuji s rozmanitými věkovými skupinami a pravidelně i v mezigeneračním pojetí. Mezigenerační skupiny jsou pro pedagoga velkým přínosem, neboť na nich může pozorovat klienty různého stáří, jak spolu kooperují. S tímto souvisí poznávání osobností a paralelně i obrovské škály rozmanitých charakterů. Již delší dobu se zabírám myšlenkou zajišťovat či garantovat výuku výtvarné výchovy mezi seniory. Jsem si vědoma obtížné a složité cesty lektora mezi seniorskou populací. Není možné přijít mezi tuto náročnou a citlivou skupinu bez přípravy na výuku. Jako asistentka (u Dany Činčarové, Zábřeh, Evy Mašínové, Pardubice, Markéty Kotkové, Praha) a i jako lektorka jsem absolvovala více než desítku výtvarných kurzů s nehomogenní klientelou. Účast a asistence ve skupinách s mezigeneračním složením byla pro mě velkým přínosem. Pozorováním nejen lektorů, ale primárně jejich interakce i se staršími klienty, seniory, docházelo k neopakovatelným situacím, kterými jsem se mohla náležitě připravovat na podobné situace ve svém projektu. Další fází byly vlastní kurzy kresby, malby a řemeslných aktivit. Proběhly více jak dvě desítky kurzů s mezigeneračním složením. Dvakrát jsem zajistila lekci pro seniorskou skupinu středního věku a mladého stáří (dle WHO, Stadlerová, 2013). Navrhla jsem pro seniorský pobytový dům ve Štítech koncept čtyř navazujících lekcí v uzavřené homogenní skupině. Zvolené výtvarné medium – suchý pastel jsem zhodnotila jako nejvíce bezbariérový, vzhledem k motorickým schopnostem klientů. Jeho výhody popíšu v kapitole 4. 5. Na doporučení vedoucí práce Jany Musilové jsem použila v praktické části práce tzv. *ich formu* výkladu. Projektu předcházelo nejen studium odborné literatury. Zkoumáním a studiem specifik seniorského klienta jsem mohla této práci zajistit svou odbornost ve vztahu k citlivé skupině s výrazným omezením mentálními, fyzickými, ale také psychickými. Během studia literatury jsem odkrývala limity seniorů. Díky praktickým zkušenostem z kurzů jsem si potvrdila tyto teoretické znalosti.

2. Výtvarná výchova s arteterapeutickými prvky

2. 1. Společnost a výtvarná činnost

Přirozená tendence tvořit nás provází celý život. To, jak se oblékáme, rozestavíme nábytek v domě či jak dáme květinu do vázy. Tvrdím, že výtvarná díla můžeme chápat jako dorozumívání se s Bohem (náboženskou funkcí v našem životě), svým vnitřním já, vyrovnání se se silou přírody nebo prostou radostí i smutkem v našich životech. Některé národy chápou tvůrčí proces jako nutnou každodennost, pro jiné je to elitářský zapovězený proces pouze pro vyvolené. Umění v každém případě pomáhá uvolnit emoce. Arnheim říká: „*Umění by mělo být terapií společnosti*“ (Arnheim v Šicková-Fabrici, str. 18, 2008). V roce 2002 na sochařském sympoziu v Dudnicích (SK) uvedli poprvé účastníci výraz *Umění pro zábavu* a je to třetí v pořadí zastřešující výraz pro funkci umění v našich životech (po *Umění pro umění*, V. Cousin 1845 a *Umění pro člověka*, S. Pütz). Poslední formulace smyslu výtvarné činnosti, umění pro zábavu, se myslím nejvíce hodí jako motto této práce. Výtvarná činnost uvádí do pohybu procesy, které mohou být nápomocny celkové harmonizaci a duchovnímu ozdravení. (Šicková - Fabrici, 2008) Pomáhají budovat sebevědomí, lepší vztahy a mohou pomoci vstříbat negativní období života. Výtvarná činnost je pedagogický nástroj s arteterapeutickým přesahem.

Dovolím si tvrdit, že v naší kultuře je výtvarný projev prostředkem vyrovnání se s reálným světem. Na všech uměleckých dílech je zobrazena konfrontace člověka s životem. Výtvarný proces je řešení problému a dílo samotné pak odpovědí na něj. Otázkou tedy je: může být umělecký proces terapií? Ano, může a je. Důkazem jsou mnohaleté snahy společnosti o smysluplné vyplnění volného času. Od 19. století sílí tendence výtvarného projevu i mezi střední třídou. Je možno vyplnit čas, odpočinout si či obohatit svůj život poznáním vlastních myšlenek (teorie Freuda a Junga) a dokonce odvrátit pozornost od destruktivních sklonů. Výtvarnou činností dochází k odbourání frustrace a jiných psychických problémů. Ta je také nástrojem komunikace, jak ostatně potvrzuje svou myšlenkou i Šobánková, která říká: „*Komunikace s uměleckým dílem probouzí v člověku i jinou než racionální složku osobnosti, umění je nepragmatickým přesahem všednosti, je transcendencí*“ (Šobánková, 2006, str. 27).

2. 2. Arteterapie

Arteterapie je speciální výtvarná výchova a nástroj komunikace, sebezpozorování, sebezpoznání. Pojem pochází z lat. *ars* = umění a z řec. *terape* = léčení (ČAA, 2023). Je to léčebný proces

využívající výtvarnou výchovu a tvorbu ke zvýšení zdraví. Obor napomáhá zdolávat psychické, ale i zdravotní nesnáze a potíže, podporuje seberozvoj pomocí svobodného výtvarného procesu. Klientovi napomáhá v procesu arteterapeut. Složitě ukotvení oboru mezi vědami a v českém právním řádu dovolil řadit arteterapii do státem veřejnoprávně regulovaných povolání spjatých s veřejnoprávní odbornou způsobilostí ve zdravotních službách. Od září roku 2017 je profese postavena mimo zdravotní služby a je součástí speciální pedagogiky, popřípadě oboru psychologie ve školských službách. (Ústav státu a práva, 2011)

Termín arteterapie propojuje dva obory – výtvarnou výchovu s tvůrčími prvky a psychoterapii. Nejde však o vynucený ani syntetický trend. Sloučení těchto oborů pouze reaguje na celosvětovou zrychlenou sociální a společensko-kulturní proměnu za posledních 100 let. (Campellová, 2009) Stále však chybí soudržná a srozumitelná teorie s metodologickým rámcem a koncept pro teoretickou výuku. (Šicková-Fabrici, 2008) Popisy empirických zkušeností specializovaných odborníků jsou velmi důležité. Tato práce povede k rozšíření poznatků o práci se skupinou seniorů se socioterapeutickým a arteterapeutickým záměrem. Ve 20. století se výtvarná výchova stává součástí školního systému. A právem tam patří. Tvořivost, hra, komunikace a sdílení tvůrčího procesu je zdrojem zdravého duchovního i citového vnímání tak důležitého pro empatii života obecně. Arteterapie, její teorie a praxe, je založena na těchto ideách.

Někteří erudovaní pedagogové uvádí, že se naše mysl výtvarnou činností nemusí jen léčit, ale že je sama zdrojem životodárné síly schopné důstojně naplnit recipientovy požadavky na zdroj invence při výtvarné tvorbě. Mysl je tedy i zdrojem přirozené, zdravé inspirace. (Ženatá, 2005)

Zmíníme se o arteterapii produktivní (opak receptivní terapie), která utužuje kolektivní vztahy a tvoření ve skupině a je vhodné ji aplikovat i na pracující kolektivy v sociálních sférách. Prohlubují se tak hranice poznání spolupracovníků, posiluje se týmová spolupráce v péči o klienta. Je důležité pochopit, jak funguje systém zadání výtvarné činnosti a její splnění. Aktivizační a sociální pracovníci by si měli projít tvůrčím procesem, který mohou nastolit. Projdou si tak všemi fázemi procesu tvorby, pochopí tak lépe limity klientů, omezení v prostoru či možná omezení jednotlivých výtvarných technik. (Šicková-Fabrici, 2008)

Velmi mě zaujala myšlenka od Ženaté, která popisuje, že dětství a zážitky z něj jsou primární a zásadní „*materii pro tvorbu emočních vzorců a ... hlubokých struktur naší psychické reality*“ (Ženatá, 2005, str. 11). A je značně důležité je zpracovat, namalovat. Velmi volně jsem použila

tuto myšlenku v první lekci při zadání námětu s názvem *Krajina dětství*, kapitola 4. 8. 1. Výsledky výtvarné činnosti nejsou a nemohou být umělecká díla v pravém slova smyslu, ale jsou to výsledky skupinového procesu a také odrazy jak vědomí, tak nevědomí. Vědomí účastnit se výtvarného procesu nemusí navenek říkat, že chce malovat. I jen samotná účast ve skupině je terapeutický proces a může klienta uspokojovat. Psychiatrové i arteterapeuti obecně tvrdí, že i když pacient přijde na terapii a nijak nespolupracuje, i to, že přišel a zůstává, je léčivý proces, prvek uzdravování.

Podmínky arteterapeutického procesu mohou být splněny, je-li naplněno několik základních požadavků – bezpečné prostředí jednotlivce nebo skupiny, pravidelné či nepravidelné tvoření a dále vedení terapie specializovanou osobou. V neposlední řadě je důležitá chuť či vůle duševní procesy přehrávat, předvádět, tzv. sebe-externalizace. (Ženatá, 2005)

Arteterapie poskytuje mnoho cest, postupů a metod praxe a léčby. Pro tuto práci jsem zvolila pouze potřebné a vhodné prvky skupinové výtvarné terapie, které podle mého názoru mohou působit progresivně a přiměřeně k zamýšlené práci s klienty starého věku. Použité prvky arteterapie si blíže popíšeme v kapitole 2. 4.

2. 3. Socioterapie

Socioterapie jsou techniky znovuzakotvení člověka do společnosti. Jejich cílem je péče o dezintegrované, chronicky smutné nebo traumatizované jedince a jejich znovuzachycení do běžného života. Tito jedinci pozbyli běžné a přirozené možnosti setkávat se a užívat kontaktů společnosti. Faktory mohou být různé, např. nemoc, sociální odloučenost, přestěhování, týrání a šikana. Úkolem socioterapeuta je přivést zpět klienta do přirozeného kontaktu s lidmi, znovu ho naučit kooperovat, obnovit přirozené sociální procesy a kolektivní sdílení prosté existence. Ve skutečnosti to může být i nákup v supermarketu, posezení na lavičce s ostatními, návštěva knihovny či návštěva místnosti veřejného stravování. Jde o navázání kontaktů, pocit sounáležitosti a znovuvytvoření náležitého sociálního chování, o které subjekt v důsledku sociálně patologického jednání a v důsledku vývoje životní situace přišel. Dalším cílem socioterapie může být zprostředkování významných zážitků, které ho dokážou postupně přirozeně integrovat i do konkrétních skupin (např. výtvarná setkání, zájezdy, aj.). Budování společenských kontaktů a jejich

příhodné udržení je jedním z prostředků práce socioterapeuta. Socioterapeutickými technikami nemusí být setkání na erudovaných či odborných základech, ale i prostá účast na denních pracích.

2. 4. Léčba uměním – tvůrčí proces ve skupině

Mým názorem je, že to, jak vnímáme psychické a duševní procesy, jak přemýšlíme o životě a jak na ně reagujeme, to vkládáme do symbolů. Zvolením konkrétního tvaru či barvy nastavujeme zrcadlo svým myšlenkám a pokoušíme si je vyložit. Je to sebeuzdravovací proces, který nám pomáhá mnohé objasnit. Poznáváme tak svá zrcadla myšlenek, všímáme si toho, co nás zajímá, co v mysli řešíme a dotýká se nás. Je to jistý druh komunikace sama se sebou. Pokud tyto procesy probíhají ve skupině, dochází ke dvojitému účinku arteterapie – individuálnímu řešení a k řešení problému skupinou, myšleno otevření se skupině nebo je dílo skupinou minimálně konfrontováno. Sdílení výtvarné práce ve skupině, diskuse o ní, náhled na práci kolegy, zjištění jiných možností plnění práce je jeden ze základních nástrojů arteterapie.

V knize *Reflexe o umění a filosofii* se říká: „... *díla jsou autonomními výtvoři a současně společenskými jevy*“ (Adorno, 1970, str. 15). V této práci je popisován projekt společensko-výtvarného setkávání, kde se počítá s účinkem setkání a sdílení výtvarné činnosti také jako se zásadním prvkem arteterapie. Tvůrčí proces ve skupině a jeho ozdravovací účinky jsou sice mladými pedagogickými tendencemi, ukazuje se však jejich přínos. Ve skupině probíhá emocionální a duchovní sdílení výtvarného procesu, jsme svědky vlastního i kolektivního vyjádření a samotné konkrétní klima výtvarného procesu ve Freudově psychoanalýze nabývá léčebného účinku. Co se vlastně v kolektivní tvorbě odehrává? Sdílíme zážitky, radost, neúspěch. Šicková-Fabrici popisuje roli tvorby v kolektivu jako integrující faktor – soudobá veškerá společenství pojí společné či podobné hodnoty a významy věcí. (Šicková-Fabrici, 2008) Proto je setkávání nad tvůrčím procesem s ostatními tak kongeniální a přirozené. Obecně tedy platí, že výtvarný projev je terapeutickým nástrojem ve skupině, a navíc i společenská činnost. Ta rozvíjí, edukuje a nesporně při ní probíhá kolektivní terapeutický účinek. Má však i svá úskalí v podobě bázně z výtvarného projevu, z ostychu z neadekvátního prožitku (Campbellová, 1998) a může mít vliv na recipienta během práce ve skupině.

Prohloubení prvku arteterapie zajistíme zadáním práce a v námětu identifikací s kresbou. „*Skupina musí mít jasně definovaný cíl, aby se nestala čistě terapeutickou*“ (Campbellová, 1993,

str. 22) Campbellová dělí proces ve skupině na dvě zaměření. Jeden proces je vzdělávací. Zde je kladen důraz na rozvoj výtvarné techniky a dovedností recipienta. Druhý, terapeutický, pak dává akcent na zobrazení. (Campbellová, 1993) Dílo není dobré nebo špatné. Během výtvarného procesu ve skupině probíhá řada interakcí. Vztahy mezi jednotlivými aktéry, mezi aktéry skupiny a pedagogem, mezi aktérem a jeho vlastním já, mezi skupinou a organizací a také prostorem, kde se skupina nachází. Všechny tyto interakce mají vliv na tvůrčí proces a mohou jeho výsledek ovlivnit. Dle mého názoru je trojúhelník – klient, pedagog a výtvarné dílo terapeutickým řešením akce. Pedagog je zcela ponořen do procesu sledování a asistence, aby zvládl všechny aspekty terapeutického procesu a byl klientovi schopen pomoci řešit představy díky svým zkušenostem. Výtvarné procesy umožňují neverbální vyjádření. Je na citu a empatii pedagoga, jak situaci zvládnout, zda povzbudit, poděkovat či intimní projev přejít a neupozorňovat na něj. Mnohdy postačí naznačit i vděk za vyjádřenou důvěru.

Během života se vztah k výtvarné činnosti mění. V dětství je podporována rodiči, školou a naší přirozenou tendencí učit se. Mnozí z nás svým dětem ukazují, jak je možné s radostí tvořit. Většina však tvůrčí procesy opustí z důvodů změn zájmů během života. Pokud se ve skupině nachází klienti ve větším věkovém rozmezí, je potřeba zajistit komfortní zónu pro všechny zúčastněné. Velkým předpokládaným limitem takové skupiny je velká sebekontrola klienta, pozorování chování ostatních, ostych ze zesměšnění, z neúspěchu, snaha chránit si své soukromí před ostatními a nevystavovat a nezveřejňovat své práce.

Nejen tyto limity práce se skupinou popisuje Šicková-Fabrice:

Nevýhody skupinové arteterapie:

- snížená diskretnost terapie
- náročná organizace
- zkušenost a obratnost pedagoga
- málo času na jednotlivé klienty
- nálepkovitost, stigmatizace skupiny

Výhody skupinové arteterapie:

- sociální učení probíhá důmyslněji a rychleji
- lidé z totožného prostředí se intenzivněji propojí, cítí sounáležitosti
- zpětná vazba je podnětná pro každého ve skupině

- vhodná pro ty, kterým nevyhovuje individuální terapie
- demokratický přístup – odpovědnost se dělí
- ekonomický přístup – za stejný čas můžeme pomoci více klientům

Do skupiny mohou jednotliví klienti vnést vlastní náladu a přispívat ke klimatu. (Šicková-Fabrici, 2008) Některé vjemy ve skupině mohou rozptylovat soustředění klienta (hluk, hlasitá mluva nebo hudba, nenadálý příchod jiné osoby). Je potřeba neustále skupinu i jednotlivce obezřetně pozorovat a zjednat nápravu nebo přijít s alternativou.

Přímým pozorováním procesu tvorby ve skupině vidíme, co napomáhá růstu osobnosti. Například interes tvarem, barvou, konturou podporuje vyjádření individuálního, neopakovatelného přítomného pocitu. Pokud je atmosféra ve skupině správně podnícena, a to je úkol lektora - moderátora, je účinek: „...*sdílených pozitivních pocitů takřka neomezen*“ (Campbellová, 1998, str. 19). Během procesu může dojít k odhalení dobrých i špatných vlastností klienta. Také dynamika skupiny může klienta zbavit napětí, ale i naopak.

Při práci se skupinou si také ověřujeme důležité terapeutické termíny jako – přenos (již známých zkušeností na nový objekt – lektora), protipřenos (reakce lektora na klienta, přijetí důležitosti v klientově životě), identifikace (rozšíření, propojení, záměna identity klienta s lektorem) a projekce (hledání oběti, zdroje nepřiměřené reakce). (Šicková-Fabrici, 2008) Všechny čtyři jsou zásadní pro komunikaci ve skupině lektor – žák. Napomáhají nám identifikovat postoje klientů, kteří rychle podléhají změnám nálad a vlivům okolí.

Je třeba si uvědomit, že výtvarná práce ve skupině svazuje více vjemů. To, co vidíme, slyšíme, cítíme a to, co vytváříme. Propojení všech těchto vjemů je arteterapeutický proces, kterému je klient vystaven a reaguje na něj. Na závěr kapitoly připojuji několik svých ponaučení, kterými jsem se řídila. Respektování těchto doporučení by mělo zaručit spokojeného klienta a správný dopad výtvarné výchovy s arteterapeutickými prvky a dosažení tak adekvátního účinku celého procesu.

Dbáme na malou skupinu s malým počtem účastníků, od 5 do 10 klientů. Jen tak dobře poznáme její aktéry. Vysvětlíme klientům, jak postupovat, a poskytneme jim dostatek stimulujícího materiálu, aby převládl pocit, že si sami mohli zvolit a samostatně se rozhodovat. Všichni účastníci musí být schopni práci alespoň částečně splnit, skupina se může skládat z různě nadaných klientů. Lektor by měl naplánovat činnost tak, aby byla zvládnutelná a pozornost klienta

neochabovala v jednotlivých stádiích tvorby. Pro klienta je výsledek práce nesmírně důležitý, přesto je potřeba citlivě a opakovaně sdělovat, že není důležitý výsledek, ale samotná cesta tvorby. Respektují se pohybové schopnosti klientů, nepodceňujeme jejich fyzické bolesti. Pracujeme s cílem, že i malá činnost pro ně znamená obohacený čas. Campbellová požaduje, aby klienti měli prostor komentovat svou práci a předvést ji ostatním. (Campbellová, 1998) Velmi žádoucí je zcela jistě nezávislý pozorovatel, který je po lekci schopen reflektovat jednotlivé interakce a diskutovat o nich s pedagogem.

Seznamuji se již několik let s ideami arteterapie. V názvu práce jsou zmíněné arteterapeutické prvky. Ty samy o sobě čerpají z arteterapeutických tendencí podložených studiem, z dílčích prvků obecné arteterapie a z mých vlastních zkušeností. Jsou založeny na teoretických znalostech, empirii práce se skupinou jak osobně vedených, tak i sdílených kurzů. V práci se skupinou byl aplikován pokus o produktivní arteterapii, zaměřující se na propojení třech atributů – výtvarného media, samotné činnosti a jednotlivce nebo skupiny. (Šicková-Fabrici, 2008) Jaké konkrétní arteterapeutické prvky byly použity, uvedu v následující kapitole.

2. 5. Arterapeutické prvky v projektu

Arterapeutické prvky ve spojení s výtvarnou tvorbou jsou základní zdroje socioterapie pro plánovanou práci ve skupině. Pomáhají rozvoji prosociálnosti, umožňují pozitivní vývoj osobnosti a jsou také nosným prvkem tohoto projektu. Jedná se konkrétně o tyto nástroje arteterapie:

- terapie skupinou
- terapie výtvarnou činností
- terapie tvůrčím procesem
- možnost sebepozorování
- podpora sebepojetí
- navození uvolnění zábran
- odpoutání se od stereotypního problému
- vyprávění, navození atmosféry, navození námětu.

Poslední zmiňovaný prvek má velký vliv při navození nálady ve skupině. Je potřeba velké empatie, vnímavosti a trpělivosti pedagoga. Výtvarná činnost, která se uskutečňuje v uvolněné atmosféře, posiluje opět pocit sounáležitosti, umožňuje sebezpoznání, poznání druhých, zkvalitňuje komunikaci a poskytuje členům skupiny obohacující zkušenosti. K navození atmosféry napomohlo v našem případě známé společenské prostředí – aktivizační místnost, která byla lehce přeměněna na výtvarný ateliér, tzv. „*chýši pro umění*„ (Campellová, 1998, str. 18). Známým, ale transformovaným prostředím bylo navozeno volnější atmosféry.

Nástrojem arteterapie je i dostatečný časový bonus. Někteří klienti mohou trávit více času nad přípravou a rozhodováním či návrhy a nákresy. Někteří potřebují základní impuls či pomoc od pedagoga. Některé typy stráví čas na přípravě a nad návrhy své práce. Klienti hledají předlohy, mnozí chtějí konkrétní příklad. V kolektivním tvoření se tedy počítá i se základním impulsem od terapeuta/pedagoga. Dalším prvkem arteterapie je spontánnost výtvarného projevu, která může být u některých klientů značně omezena.

2. 6. Spontánnost – limity ve výtvarném projevu

Spontánností při výtvarném projevu se nezaručí kvalitní či povedený produkt. Je to intuitivní popud k práci a jsem přesvědčena, že je ovlivněný temperamentem, pedagogem, kolektivem, námětem, uváděcími myšlenkami, atmosférou, výtvarným médiem a zkušeností s transformací vlastních myšlenek.

Nikdy nelze předem určit, co tvary či barvami vyřkne. Vznikají barevné emotivní skladby, geometrická tvarová seskupení, abstraktní skvrny nebo konkrétní kresby s postavami a předměty. Vždy se však jedná o onen sociálně reflexivní proces. Samotný start procesu by měl být živelný, neumělý a energický. Úkolem pedagoga je povzbudit klienta, doložit mu, že jeho riskování je více než žádoucí. Gumování, retušování a opravování je při spontánní tvorbě nežádoucí. Jestliže dochází ke korekcí původní okamžité invence, dojde i k přerušení přirozeného procesu.

U klientů velmi starého věku bude potřeba navodit atmosféru ke spontánnosti. Musíme si být však vědomi různorodého temperamentu, stylu výchovy v životě, životních možností, ale i profesního života a vzdělání. Protipólem spontánnosti je plán, cíl, struktura. Tou jsme všichni zcela jistě zasaženi, neboť souvisí s našim povoláním, vztahy a soukromým životem. Je velmi těžké

se ke spontánnímu kroku odhodlat. Důležité bude klientům připomenout tuto formu bezprostřednosti, která je může obohatit, a že chvíle, kdy nemusí mít vše pod kontrolou, je osvobozující.

3. Práce se seniory

3. 1. Seniorský věk

Život seniora probíhá velice různorodě. Mnoho z nich je čínorodých, stále pracují, věnují se svým koníčkům, některým neschází až do vysokého věku dobrá fyzická kondice. Svými celoživotními zkušenostmi mohou učit své okolí. Jsou však i takoví, kterým přiznání věku činí psychické potíže. Nejsou schopni se vyrovnat se stávající situací ztráty aktivního pracovního života, ztráty mnoha společenských kontaktů. Mnozí se nedokážou vyrovnat s pocitem, že jsou nepotřební, že jejich pracovní místo je nahrazeno. „*Stárnutí – přirozený, nepřetržitý, nevratný biologický proces, který trvá od vzniku zárodku až do smrti, probíhá u každého člověka jinak. Pro individuální průběh stárnutí jsou rozhodující především vlivy genetické, konstrukční, zdravotní, vlivy životního prostředí a způsob života*“ (Stadlerová, 2013, str. 12).

Světová zdravotnická organizace (WHO) dělí stáří dle věku:

- 45 – 60 – střední věk
- 65 – 74 – mladé rané, stáří „youngold“
- 75 – 84 – stáří „oldold“
- 75 – 90 – pokročilý věk
- 85 a více – velmi starý věk „very old“
- nad 90 – vysoký věk

Změna funkční identity je změna sociální role člověka. Mění se postoje, sociální schopnosti a další kritické momenty, jako je pokles životní úrovně – penzionování, odchod dětí z domova, ztráta pozitivních vyhlídek, ovdovění, uvědomění si neaktuálnosti osobního myšlení, tzv. veteránství, ztráta o usilování o cokoliv. S termínem senior či starý člověk souvisí i označení sociálně znevýhodněný jedinec, který má ohraničené možnosti finanční. V důsledku poklesu příjmu je možnost některých hmotných skutečností zapovězená. Často je senior vlivem výše zmíněných faktorů nucen přijmout pomoc některého veřejnoprávního subjektu s žádostí o řešení své životní situace. V nabídce našeho státu máme několik možností umístění seniora do pomocných zařízení. Jedná se o církevní instituce, soukromá sociální zařízení a veřejná sociální

zařízení. Zákon č. 108/2006 Sb. upravuje podmínky poskytování pomoci a podpory fyzickým osobám v nepříznivé sociální situaci, upravuje předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka a zaměřuje se na právní vztahy, které nejsou upraveny přímo použitelným předpisem Evropské unie. Individuální sociální služby prosazují seniorskou samostatnost, motivují je k činnostem vedoucím k jeho začleňování do společnosti pomoci a pomáhají neprohlubovat nepříznivou situaci. Jednotlivými úkony by mělo být zajištěno dodržování lidských práv a základních svobod. (Zákony pro lidi, 2022) To, jaké služby a volnočasové aktivity jednotlivá sociální zařízení nabízejí, se dozvídáme z jejich nabídky.

Nevyhnutelný proces stárnutí může být velmi deprimující. Senioři ztrácejí zájem o různé aktivity, včetně výtvarných. Mají značné motorické potíže. V důsledku retardace aktivity je ovlivněna duševní činnost, činnost mozkových buněk, snižuje se výše motivace k osobní činnosti. Zhoršuje se výkonnost obecně, objevuje se pocit méněcennosti. Senior začíná být v reakcích opatrnější a laxnější. Čas je stejný pro všechny, zde nemohou udělat chybu. Proto mají senioři rádi pořádek v čase i prostoru. Jakákoliv adaptace je pro ně traumatizující, např. ztráta blízké osoby, pobyt v nemocnici nebo přestěhování. Často jsou proto vděční za projevený zájem o jejich osobu. Je zde snaha získat zpět respekt a obdiv. Jejich aktuální žití je plné nedostatků, pochybení, osobních a intimních selhání. V pobytových seniorských domech si někteří uvědomují selhání pomoci vlastní rodiny. Také se rychle zhoršuje aktuální paměť na události staré několik hodin a dnů, naopak staré a dávné zážitky jsou akumulovány a vracejí se nově ve vlnách. Co však zůstává, je krystalická složka psychiky. *„Krystalická inteligence = vrozené vlohy a všechny zkušenosti získané spontánně i formální vzděláváním stoupají od 25. roku až do stáří a také sociální inteligence a schopnost morálního usuzování jsou přesto do vysokého věku plně zachovány“* (Stadlerová, 2013, str. 24).

Pro seniora všeobecně roste význam rodiny. Strádá v izolaci bez blízkých příbuzných, sousedů a známého domácího prostředí tím více, čím reálnější je uvědomění si nevyhnutelného a finálního umístění do pobytového domu. Deprivace emoční, absence pozitivních lidských hodnot vlivem izolace, vlivem ztráty soukromí a domácího prostředí může přerůst v deprivaci psychickou, která souvisí s konkrétními osobnostními charaktery jedince, individuálním zpracováním vlastní deprivace a zdravotním stavem. *„Zhoršuje se smyslové vnímání - slábne zrak, sluch, pokles výkonu při pracovních činnostech, jsou limitovány možnosti reakce - četba, poslech hudby... snižuje se tudíž komunikace s druhými lidmi, s tím souvisí i podezřivost stárnoucích lidí a také jejich nejistota, úzkost, hněv“* (Landová v Stadlerová, 2013, str. 25). Podle

Barbory Sedláčkové (vedoucí aktivizačního úseku, pobytový dům Štítý) klienti mnohdy propadají permanentnímu smutku. V konceptu projektu bylo tedy nutno počítat s lidmi často v již chronickém stadiu smutku. Společné výtvarné lekce mohou být vhodným vybočením z každodennosti života pobytového domu. Senioři také bývají více motivováni, když znají smysl aktivity. Ten je potřeba sdělit na začátku práce.

Senior *velmi starý* si při výtvarných lekcích nemusí být jistý, zda chápe instrukce správně, může být nervózní z kolektivu a z možnosti svého selhání – výsledek malby či kresby nemusí být dle jeho představ. Vše je potřeba zřetelně a pomalu několikrát vysvětlit, používat synonymum slov, neznervózňovat je důsledným opakováním, ale volnými parafrázemi. Správné nastavení by mělo být i v citlivém hodnocení seniora. Cílené povzbuzení je silnou motivací a vhodné alternativy posouvají tvůrce ve vývoji, dochází k uspokojení z práce. Práci hodnotíme dle procesu průběžně nebo závěrem. Dobrý lektor respektuje výtvarnou individualitu klienta, jeho postoj k práci, zájem i samotnou aktivitu. (Šobáňová, 2006)

Pro výše popisované klienty je významná partikulární pozornost ze strany volnočasového pedagoga. Proto je nastavení projektu a práce se seniory tak důležitá na přípravu. Svým širokým záberem edukačních, výchovných, mezigeneračních zkušeností a znalostí splňuje kritéria pro práci se skupinou. Práci se seniory se zvyšuje jeho specializace.

3. 2. Volnočasový pedagog

Osobnost pedagoga jako zprostředkovatele kontaktu s výtvarnou činností musí být plně odevzdaná skupině a projektu. Svými zkušenostmi: „... *obohacuje koncepci výuky... stává se spoluautorem programu*“ (Šobáňová, 2006, str. 77). Je schopen přijímat nové podněty a má pedagogické myšlení. Není důležité, zda členové výtvarné skupiny prošli základy jakékoliv výtvarné činnosti. Pedagog je tu od toho, aby byl jejich průvodcem, rádcem, přítelem. V mém projektu nechci vystupovat jako profesionální arteterapeut, ale především jako volnočasový pedagog. Prvky arteterapie aplikované na tuto skupinu byly s větším či menším úmyslem prolomit, zpříjemnit, zjednodušit atmosféru a průběh lekcí. Klient v pobytovém seniorském domě je vystaven mnoha deprivacním změnám, jako je izolace, ztráta kontaktu s rodinou, ztráta soukromí. „*Pokud chceme být empatickými partnery či spolupracovníky starých lidí, měli bychom si být vědomi charakteristik, které provázejí toto životní období... změny ve stáří zasahují především*

v kognitivní oblasti a do emocionálních projevů seniorů... (Landová ve Stadlerová, 2013, str. 24). Arterapeutické prvky jistě napomáhají snadněji zpřístupnit mysl klienta, aktivovat pocity pohody a klidu.

Bylo potřeba se připravit na komunikaci s klienty projektu. Tu jsem považovala za zásadní. Velmi citlivý by měl být styl komunikace, je nutné se přizpůsobit mluvou. Používat známá slova, velmi empaticky je opakovat v případě potřeby, ne však nedůtklivě a povýšeně. Je nutné vyvarovat se cizích a náročných pojmů, mluvit nahlas, srozumitelně a pomalu. Bylo také potřeba počítat s nerozhodností seniora, s redukcí sebedůvěry a se zpomaleným tempem.

Alternativy na jednotlivá úskalí projektu jsou ukázkou připravenosti a ochoty pedagoga povzbudit klienta v další práci. Vnímavý pedagog svým přístupem: „...*dokáže odhalit řadu zdravotních problémů - psychických, zdravotních, sociálních*“ (Stadlerová, 2013, str. 39). Bylo nutné jednotlivé hodiny naplánovat a navrhnout tak, aby byly přitažlivé pro seniora, udržela se jeho pozornost a zároveň ho zajímavá a nová činnost motivovala k aktivitě.

Zásadně mi pomáhaly zkušenosti z náslechu výtvarných kurzů jiných lektorů a také nově spolupráce s aktivizačním pracovníkem domova. Nad vyplněnými dotazníky (vyplněny před projektem za účelem zjištění zájmu o výtvarné lekce a základních informacích o účastnících) vznikla komunikace o jednotlivých přihlášených klientech. Díky dotazníku jsem měla možnost seznámit se se zájemci výtvarného setkávání v předstihu. Informovat se o jejich věku, životních zájmech a interesech ve výtvarné oblasti. Částečně jsem se dozvěděla jejich životní situaci, a to mi pomohlo v případě první lekce odbourat nejistotu a ostych z obou stran. „*Neutralizování strachu se děje nejen vyhýbáním se těžkostem, ale také jejich tvořivým překonáváním. Toto překonávání dává pocit vlastní hodnoty*“ (Sochor, 2015, str. 73). Důvěra v pedagoga je přínosem výtvarného projektu. Je potřeba rychle reagovat na proměňující se podmínky ve skupině – zdravotní stav, kolísání nálad a výkyvy soustředěnosti. Snažila jsem se vystupovat empaticky a tím odbourávat neshodnost a strach z neznámého úkolu. Lidé v seniorském věku jsou také často nedůtkliví, sebestřední a uzavření. Někdy mají zvýšenou potřebu se svěřovat s osobními starostmi a nemocemi. Bylo velmi důležité si uvědomit, že nejde pouze o výtvarný projekt, ale i náhled do intimity často velmi osamělého člověka. Ve výtvarné činnosti je pedagogovou prací i přirozený projev partnerství a vřelé snahy být klientům v jejich činnosti prospěšný. Pedagog by tu měl být pro ně, nikoliv pro sebe. (Šobáňová, 2006) Přijetí pedagoga skupinou

seniorů stojí především na jeho loajálnosti a oddanosti k projektu i tím, že se vyvaruje kritického hodnotícího stanoviska během lekcí i později.

3. 3. Práce volnočasového pedagoga se starými klienty – specifické zásady

Pedagogická činnost v interakci se seniory a způsob, jakým pracuje a vystupuje, by měly být prováděny profesionálně. Připraví tak možnou cestu pro další pracovníky v tomto oboru. V první řadě jde o uznání vlastního jedinečného ega klienta, respektování jeho potřeb, pocitů, i kdyby byly negativní. Je třeba být vstřícný a akceptovat člověka takového, jaký je. Pedagog musí být připraven i na nonverbální projevy frekventanta. Je ho potřeba citlivě vést a podporovat ho ve svobodném rozhodování. Účastník lekce také víceméně počítá s aktivním nasloucháním a plnou pozorností. Pedagog musí pružně reagovat na podněty, je schopný zodpovídat dotazy, reaguje aktuálně na kolísající zájem klienta a nestranně pomáhá znovuobjevovat zapomenuté dovednosti. Vhodná otevřenost, pomáhá v navázání vřelejšího vztahu mezi pedagogem a klientem, zbavujeme ho tak pocitu ostychu. Může hodnotit klientovy postoje a jednání, uzná-li to za vhodné, ale nehodnotí jeho osobnost. Pedagog o mnoho let mladší než klient by neměl schopnosti seniorů přeceňovat a ani podceňovat. Všemi těmito aspekty dochází k prosazování vnitřní důstojnosti a k afirmativnímu sebehodnocení klientů. Základem komunikace se starým klientem je citlivý, a přesto otevřený typ dialogu, kterým ho motivuje k další činnosti. Vážnost k formě a míře schopností klienta je spolu s výtvarným tématem dobrým předpokladem pro kvalitní spolupráci.

Náročné je klienta opakovaně aktivovat a podporovat v činnosti. Několikahodinové povzbuzování může být pro lektora vysilující. Proto je potřeba projekt vhodně časově naplánovat. Práce se seniory není nijak jednoduchá, během lekcí se řeší mnoho faktorů nejen výtvarného, ale i sociálního a psychického rázu. Subjekt nemá možnost zcela odkrýt vztahy mezi klienty, zmapovat zaběhnuté a specifické zvyklosti jednotlivých klientů (žárlivost, pomlouvání, náladovost). Je potřeba být dopředu připraven i na odcházení klientů z programu, nelibost realizovat kresbu či zadání nebo neakceptovat vybrané výtvarné médium.

Nebylo možné dopředu odhadnout, v jaké fyzické a mentální náladě se klienti na lekce dostaví. Také tento faktor se mohl dle zdravotního stavu v každé lekci změnit. Z dotazníků jsem věděla, že půjde o klienty velmi starého věku v rozmezí 64 až 95 let. Jde o klientelu s omezenou motorikou, střední a středně těžkou demencí. Téměř všichni jsou v pohybu velmi omezeni. Nejsou často schopni bez kompenzačních pomůcek někam dojít. Používají chodící hole,

chodítka a invalidní vozíky. Předpokládal se i omezený pohyb v ramenu a rukou. Naplánované aktivity by měly být nové, neotřelé, avšak přiměřené možnostem konkrétního klienta. Byl-li naplánován cíl – jeho realizace byla odpovědí na kvalitu procesu. Pedagog přemýšlí, co se v lekci podařilo, čím ho klienti překvapili, paralelně uvažuje, zda výuka probíhala dle počátečního úmyslu. Důkladné naplánování jednotlivých etap práce pomůže klientovi volně přecházet v činnostech a neřešit nenadálé situace, které ho mohou rozladit. Pedagog má zase dostatek prostoru pro samotného klienta a není zatížen organizačními problémy.

Takto nastavený projekt v interakci se seniory je vždy testem kvalit pedagoga. Sebekriticky si ověří své organizační schopnosti a dovednosti být prospěšný a náležitě se připravovat na akci s větším množstvím klientů se specifickými potřebami.

3. 4. Limity aktivizačního prostředí

Aktivizační nabídka a nabídka volnočasových aktivit pro seniory v pobytovém domě by měla reagovat na tyto faktory:

- respektovat věkové a sociální složení klientů domova
- reagovat na obecné potřeby klientů – vycházet z jejich reálných životních podmínek
- reagovat na adekvátní prostorové, personální a finanční možnosti pobytového domu
- loajalitu a ochotu personálu

Aktivizační úseky v pobytových domech nabízejí běžné a potřebné aktivity: „*PC dílny, stolní hry – karty, pétanque, šipky..., kinematograf - staré filmy, div. hry, dokumentární filmy, koncerty, přednášky, výlety, výstavy, návštěvy divadel, oslavy životních jubileí, plesy, grilování, setkání mimo domov: kluby, turnaje, řemeslné dílny - košíkářství, tkaní, textilní výrobky, vytvořit účelný předmět k obdarování, výzdobě domu, tematické výstavy*“ (Stadlerová, 2013, str. 38).

Výtvarná tvorba nebývá ve výše zmíněných institucích samozřejmostí. Je to ovlivněno nutnou přítomností odborného pedagoga – výtvarníka, který často není zaměstnancem domu. Nabízí se externí spolupráce, například v podobě tohoto projektu.

Důvodem, proč bychom se měli zabírat volným časem seniorů, je prevence a zvládnutí stresu při odchodu z aktivního života a taktéž z domácího a rodinného prostředí do pobytového domu. Proto specialisté výtvarné výchovy, arteterapeuti a psychologové vytváří a podporují činnosti, které rozšiřují nabídku těchto aktivit za účelem zlepšení života seniorů.

4. Praktická část

4. 1. Výběr organizace

Rozhodujícím faktorem bylo najít a zvolit vhodný seniorský dům. Nabídka výtvarných kurzů nebo mezigeneračního výtvarného tvoření v seniorských domech v regionu Zábřežsko, Mohelnicko, Šumpersko neexistuje. Došlo ke třem setkáním se zástupci vybraných pečovatelských a pobytových domů v regionu. Aktivizační pracovnice denního stacionáře Charity Zábřeh Pavlína Kalivodová vysvětlila, že jejich instituce, denní stacionář, je pro potencionální klienty navrhovaného projektu nevhodný. Režim denního stacionáře je velmi napjatý, mnozí klienti dojíždí později, jiní zase dříve odjíždějí. Jedná se o klientelu věkově i složením velmi nesourodou (62 až 95 let), pouze o jedenácti klientech s velmi rozdílnými zájmy, s tělesným a zdravotním omezením. Projekt bylo potřeba naplnit minimálně šesti až devíti interesovanými klienty. Nemohl by probíhat ani v místnostech stacionáře. Jde o malou budovu s jedinou společenskou místností, kde probíhá denní režim všech klientů. Pro potřeby projektu bylo velmi důležité, aby byl prostor kurzů pro klienty známý, ale zároveň i nerušený. V tomto případě nebyla organizace denního stacionáře svými možnostmi vhodná.

Dalším osloveným domem byl Dům se zvláštním režimem v Jedlí. Ačkoliv dům disponuje mnoha prostory a žijí zde trvale více jak čtyři desítky klientů, ani zde nebylo reálné projekt organizovat. Jde o centrum péče o klienty s Alzheimerovou chorobou. Klienti nejsou schopni zvládat jakékoliv úkony spojené s udržení myšlenky (zadání). Změnit jejich mentální stav na pár minut není možné.

Pobytový dům ve Štítech splňoval všechny podmínky. Podobné aktivity zde vlastně ještě neprobíhaly. Vedení domu záleželo na rozšíření nabídky činnosti pro stávající klienty. Posílilo by to pozici pečovatelského domu a jejich faktický zájem o klienta. Navíc z profesního hlediska správa domu hodnotila tuto konkrétní výtvarnou činnost pro klienty jako velmi přínosnou. V domově se nachází malá společenská místnost. Je položena mimo hlavní prostory domu, pro klienty je však snadno přístupná. Místnost je velmi vytížená, konají se zde přednášky, aktivizační setkání i rehabilitační cvičení. Pro naplánované lekce byla však plně k dispozici. Na projektu se předpokládala účast pěti až devíti zájemců, které by byl schopen pedagog zvládnout sám. Vedení domu nabídlo asistenci dvou studentek Střední sociální školy Zábřeh, které měly mít v dohodnuté dny v domově praxi. A dále nabídlo formu zprostředkování informací o výtvarných dílnách a předběžném zájmu o ně klientům v podobě mých připravených dotazníků.

V době jednání platila v domově proticovidová opatření, proto nebylo možné klienty navštěvovat v jejich pokojích a osobně je pozvat na výtvarné tvoření. Vedoucí aktivizační pracovnice Barbora Sedláčková přišla s nabídkou oslovení klientů osobně a rozdáním dotazníků pro potřeby projektu na pokojích. Dotazníky měly sloužit jako primární informační zdroj o obecném zájmu účastnit se výtvarných lekcí. Obsahovaly základní informace o osobním jméně, věku, výtvarném vzdělávání či zájmech během života. Z navrácených dotazníků bylo možné detekovat devět klientů, kteří měli zájem se lekcí účastnit. Projekt jako takový bylo tedy možné otevřít. S vedením pobytového domu bylo dohodnuto, že bude probíhat v květnu roku 2022. Jako den výtvarné činnosti byl vybrán pátek, kdy klienti nenavštěvují lékaře, nenakupují s asistenty a nekoná se jiný program. Lekce mohly probíhat v čase od 9:00 do 11:00 hod., kdy byla volná společenská místnost.

Lekce samotné byly koncipovány jako výtvarná výchova s arteterapeutickými prvky. Předpokládá se zájem o výtvarné kurzy u těch klientů, kteří měli minimální povědomí o tvůrčích aktivitách, jisté zkušenosti či vzpomínky na výtvarnou činnost. Klienti, kteří žijí v pobytovém seniorském domě ve Štítěch, dle informace od aktivizační pracovnice Barbory Sedláčkové, jsou všichni ve vysokém věku. Tuto část populace řadíme k lidem s aktivním životem před více než šedesáti lety. Svá činná léta prožívali v padesátých až sedmdesátých letech minulého století. V této době byla výtvarná činnost dospělých spíše privátní záležitostí. Účast na připravovaných výtvarných lekcích mohla být tedy jen zájmem o nové poznatky či společenská setkání.

4. 2. Domov pro seniory Štíty

Pobytový seniorský dům ve Štítěch je definován jako: „...*příspěvková organizace zřízená Olomouckým krajem, která představuje koncept kvalitní pobytové sociální služby pro seniory. Jsou registrovaným poskytovatelem sociálních služeb. Své služby poskytují zejména občanům, kteří mají sníženou soběstačnost především z důvodu věku, případně jejich situace vyžaduje pravidelnou pomoc jiné fyzické osoby v zařízení sociálních služeb*“ (Domov Štíty, 2022). Domov stojí v centru města Štíty v okrese Šumperk. Jde o třípodlažní budovu, ve které se nachází 27 pokojů. Je součástí levého traktu kulturního domu. Jde o bývalou ubytovnu pro turisty, která nemá vlastní pozemek. K účelu venkovního pobytu slouží terasa se zahradním posezením. V době projektu žilo v domově 53 klientů, kteří obývají pokoje převážně po dvou. Domov je plně obsazen. Nachází se zde společenské místnosti, televizní koutek, reminiscenční místnost, modlitební místo, knihovna a zvířecí koutek.

Vedoucí aktivizační pracovník má na starosti program všech padesáti tří klientů. V domě probíhá nepravidelně terapie těchto druhů: muzikoterapie – probíhá buď skupinová (v klubovně nebo na zahradě – dle počasí) nebo individuální (na pokojích) a canisterapie. Denně probíhají aktivizační pobídky a cvičení. Vedení seniorského domu však není schopno zajistit nabídku výtvarných aktivit ze svých personálních kapacit.

4. 3. Etický přístup v projektu

Před zahájením praktické činnosti jsem ke zjištění bližších informací o klientech sestavila krátký dotazník za účelem obeznámení se s jejich jmény, celoživotním profesním zaměřením, přehledem o výtvarných technikách a zda mají zájem stát se potencionálními klienty projektu. Otázky v dotazníku byly konzultovány se speciálním pedagogem na pozici animátora s dlouholetou praxí v Denním stacionáři Domovinka při Charitě Zábřeh na Moravě, Pavlínou Kalivodovou a Barborou Sedláčkovou, vedoucí aktivizační pracovnící Domova ve Štítech. Jejich podněty, že členové skupiny se budou pravděpodobně zajímat, co se bude dít s jejich obrázky, byly ošetřeny informací na začátku každé lekce a v závěrečném setkání. Dále bylo dohodnuto konečnou práci předložit řediteli domu Michalu Pospíšilovi ke konzultaci.

Etický přístup k projektu, citlivost osobních informací o klientech byla dále ošetřena:

- užitím pouze křestního jména klienta
- fotografickými záběry klientů shora, nebo jen částí obličeje, rukou
- osobním dotazem, zda mohou fotografovat (všichni při každé lekci vždy souhlasili)

Při každém výtvarném setkání si klienti vyslechli:

- informaci, že se jedná o projekt k diplomové práci na Palackého univerzitě, Olomouc
- jejich práce jim všechny po naskenování odevzdám v závěrečné lekci
- jejich celá jména nebudou nikde uvedena v plném znění, pouze křestní jméno, věk a popis průběhu lekce
- diplomová práce bude předložena vedení domu ke konzultaci
- v práci budou použity fotografie se záběry na ruce a části obličejů

Při každém začátku lekce jsem se znovu představila, připomenula cíl projektu – výtvarná setkávání. Poděkovala seniorům ochotným přicházet na lekce, poznávat nové možnosti trávení

volného času a prostředky tvorby. Všem klientům jsem se rozhodla vykat a oslovovat je křestními jmény. Cílem tohoto popudu mělo být nastolení přátelské atmosféry.

4. 4. Limity seniora ve vztahu k projektu

Senior *velmi starý* žijící v pobytové domě je odkázán pohybově na pomoc sociálních pracovníc/ zdravotních sester. Používají zde k podpoře chůze hůlky, obě hole, chodítka a invalidní vozíky. Na lůžkových odděleních jsou klienti, kteří nechodí vůbec. V koncepci plánování projektu musel být zajištěn dostatečně velký prostor pro možnost pohybu vozíků i chodítek. Pokud by byl klient limitován malým prostorem, mohlo by u něj docházet k rozladěnosti a nervozitě.

Posilování kreativity a samotné chuti tvořit a zapojit se, je pro našeho klienta velký krok do neznáma. *„Tvořivost - klesá už od střední dospělosti, jde o individuální projevy, hraje zde roli více než věk motivace, vytrvalost, nadšení... (Landová v Stadlerová, 2013, str. 25).* V minulosti podobné aktivity výtvarného charakteru v domově ve Štítech neprobíhaly. Zvolená témata malby bylo potřeba naplánovat nejen v závislosti na možnostech výtvarného média – suchého pastelu, ale i na možnostech klienta. Barbora Sedláčková (vedoucí aktivizační pracovnice) uvedla, že klienti, kteří se měli účastnit našeho projektu, mají motorické potíže i potíže s pamětí – trpí střední a středně těžkou demencí. Omezená motorika je velkým limitem při malbě a kresbě, ale právě výtvarné aktivity se považují v tomto projektu za přínosné. Jejich akvizice pro motorické dovednosti je více než významná a podporující pohybovou aktivitu obecně. (Stadlerová, 2013) Bylo potřeba zvolit výtvarný postup s jednoduchým, ale podmanivým výsledkem. Pro seniora srozumitelně uchopit technologii malby, připravit krátké představení zadání a volit všední a známé motivy.

V čase začátku lekcí, kolem deváté hodiny ranní, měli klienti ve zvyku odpočívat po snídani. Většina z nich byla zvyklá pospávat. Aktivizační pracovníci museli postupně oslovovat jednotlivé klienty. Většina z nich však čelila únavě a bolestem a mnoho z nich zapomínalo na lekce nebo mělo velké problémy s rozhodnutím o účasti.

Limitem byla i velká sebekontrola klientů, ostych ze zesměšnění a uvědomění si poklesu motorických a smyslových dovedností. S přibývajícím věkem a s délkou pobytu může růst pocit méněcennosti. Z důvodu nízké sebedůvěry nechtějí často žádné aktivity provádět a účastnit se jich. Také klesá sebehodnocení, tzv. sebepojetí seniorského klienta: *„ ... vnitřní představa sebe sama, jak jedinec vidí sám sebe, subjektivní pojmání, jemuž se snaží přiblížit. Komponenty*

sebepečetí: poznávací – jisté reálné povědomí a svých schopnostech a vlastnostech: emocionální – osobní sebeúcta, sebevědomí, aj. prožitkové aspekty“ (Stadlerová, 2013, str. 13).

Stadlerová dělí seniora dle postoje k organizaci a k životu na 4 strategické typy:

- strategie závislosti – sklony k pasivitě a závislosti na jiných lidech více než na své vlastní schopnosti, jsou závislí na pomoci druhých, nechtějí mít a nemají přání a touhy, přenechávají životní aktivum na jiných, chtějí žít nikým nerušení v soukromí
- strategie obranná – se projevuje hranou přehnanou aktivitou, ta má zahnat všechna trápení a myšlenky spojené s blízkostí životního konce, tyto lidé se emočně přílišně kontrolují, mají své přísné zvyklosti, jsou přílišnými pedanty
- strategie hostility – ústí až v nepřátelství a hněvivost vůči ostatním, je pro ně typické obviňování jiných z vlastních nezdarů, neustále obtěžují okolí stížnostmi, jsou podezřívaví a slovně agresivní
- strategie sebenenávisti – je svázána s projevy zášť převážně v autonomním směru, seniori mají k sobě a okolí stále výhrady, svůj život předkládají jako neférový, smrt je anticipována jako milosrdné vysvobození z velmi neuspokojivého a nepovedeného života, tento přesvědčivý názor důsledně a pedantsky opakují, vyžadují jeho bezvýhradnou podporu. (Stadlerová, 2013)

Dalším limitem je přiznání důvodu pobytu v domově, tedy selhání rodiny a blízkých příbuzných. Proto se někteří klienti raději varují společenských setkání různého rázu a zůstávají o samotě.

Přímo v lekcích můžeme limit nedůvěry anulovat v představovací fázi úvodní lekce a zaujmout klienty krátkým empatickým rozhovorem. K tomu velmi napomohl dotazník, který v přípravné fázi projektu klienti vyplňovali. Bylo tak možné připravit několik otázek, týkajících se nejen jejich zdraví a jak se právě cítí, ale i dotazů týkajících se jejich celoživotní profese a zájmů. Zde doporučuji vyvarovat se otázek týkajících rodiny a dětí, protože se jedná o velmi citlivá témata. V případě, že klienti sami toto téma otevřou, je možné s nimi více v tomto směru hovořit.

Výhrady klienta vůči své práci mohou nastat v případě, že ji vidí jako nepovedenou. Je pro něj těžké se vyrovnat s vlastní nedokonalostí. Často na výtvarnou výzvu reagují po svém, příliš se snaží, což je pro ně stresující. Někdy se nesnaží vůbec nebo se za výsledek stydí. Ve všech případech bývají autonomním přístupem zasažení, přemýšlí nad ním, omlouvají se nebo

nechtějí o práci mluvit. Upozorňujeme klienty na klady a přínosy jejich práce. Je potřeba poděkovat jim za to, že se podělili o svou tvorbu, neostýchali se, pochválit za formu nebo způsob zpracování či odvahu zažít něco nového.

Doporučuji, aby se pedagog vyhýbal citlivým vyhraněným názorům a otázkám na náboženství a víru, genderové skupiny, barvy pleti, věk. Popřípadě výpovědi nehodnotit, pouze vyslechnout. Limitem seniora je neschopnost tyto impertinence vetovat. Skupina a klient v ní je živородý organismus, citlivými tématy a nestranným pohledem se vyvíjí pozitivní klima, tolik potřebné k navození pocitu důvěry a pohody.

4. 5. Stavba výtvarného setkání s arteterapeutickými prvky

První setkání s klientem je vždy velmi zásadní. Dochází k představení pedagoga – terapeuta – výtvarníka v jedné osobě. Samotné výtvarné setkání by vždy mělo mít tyto tři části (Šicková-Fabrice, 2015):

- informace o průběhu lekce, vysvětlení postupu práce
- vlastní výtvarný proces
- rozhovory o výtvarném procesu, hodnotící reflexe samotné výtvarné práce, náslech pocitů klienta, vyprávění

Mým názorem je také to, že je vhodné jednotlivé výtvarné práce archivovat nejen kvůli retrospektivě. Klientovi je možné na nich zodpovědět dotazy, postupy, ukázat progresi, zlepšení např. perspektivy či prosté připomenutí prožitku. Práce mohou sloužit k potřebě výzkumu jako v tomto případě. Můžeme na nich sledovat vývoj techniky kresby a malby, zvládnutí výtvarných metod.

Dále je potřeba pečlivě zaznamenat a archivovat výpovědi klientů během lekcí. Můžeme u nich sledovat změny nálad, pocitů či změny v sociálním chování, ale také pedagogickou sebereflexi. To nám pomůže vyvarovat se chyb, být preventivně a pohotově připraven na nenadálé situace.

Pedagog by také neměl zapomínat na komfort klienta při tvorbě. Zajistit ochranné prostředky, vyvarovat se obav klienta z umazání. Průběžně citlivě rovnat výtvarné pomůcky. Každý klient by měl mít dostačující prostor kolem sebe, protože stísněné podmínky omezují aktivitu a klient může znervóznět.

4. 6. Zvolené výtvarné médium

Pro projekt jsem zvolila suchý pastel. Základem tohoto média je pigment, silně nahuštěný, a pojivo – arabská guma. Třením o hrubší povrch se uvolňují částičky média a suchý pastel ulpívá na povrchu v podobě pigmentové stopy, ta zůstává prašná, na rozdíl např. od olejového pastelu, který ulpívá na povrchu a je stálý. Suchý pastel je potřeba ukotvit k podkladu, tzv. zafixovat. K tomu používáme laky ve spreji nebo fixativy.

Samotnou techniku suchého pastelu nelze v zásadě rozdělit na kresbu či malbu. Díky roztíracím schopnostem se obě techniky zcela přirozeně prolínají. Suchý pastel se roztírá a kontaktuje s povrchem pomocí lidského prstu či dlaně. Tvorba touto technikou je volná a nesvazující. Nelimituje psacím nástrojem, jeho pevným a dlouhodobým držením, strnulostí prstů a dlaně. U techniky suchého pastelu se mohou prsty a dlaně libovolně rozevírat, roztahovat a uvolňovat. Dochází k přímému kontaktu aktéra s médiem i povrchem. Tato svým pojetím jedinečná technika dovoluje prožít tvorbu intenzivněji. Způsob zacházení s technikou je pro recipienta svobodný a na motorickou činnost jednoduchý. Technika nesvazuje autora a nelze u ní hodnotit, zda je „dobře nebo špatně“. Jemné přechody mezi pigmenty tvoří dojem záměru a nelze přesně stanovit hranice objektu. Pro kresbu tužkou a pastelkami potřebuje aktér dobrou motoriku a znát techniku kresby. Práce s vodovými barvami či akvarelem zase vyžadují prostor, vodu, její výměnu, velkou pozornost na zasychající místa nebo zkušenost se zapíjením a dostatek času na konečné zaschnutí. Z těchto důvodů byl zvolen suchý pastel, jenž je rychlým a efektivním prostředkem k výtvarné práci pro nezkušeného klienta. Z dotazníků vyplynulo, že naši klienti malovali velmi dávno, někteří před více než 50 lety a někteří vůbec. Předpokládalo se, že je technika překvapí a zaujme.

Danou technikou suchého pastelu se stimuluje motorika, koordinace pohybů, mozkové funkce. Mozek posílá informace do končetin a svalů, které přijímají naše smyslové orgány. Postup roztírání pro posílení motoriky a rozhýbání končetin je pro seniora bezesporu malým cvičením (krouživé pohyby). Možnost výběru pestré palety barev a dodržování postupu je stimulem pro posílení paměti. Také výsledné práce ze suchého pastelu podporují fantazii, kritické myšlení a vyvolávají vzpomínky.

4. 7. Výběr témat, volba námětů

Zvolila jsem několik témat, která měla být klientům srozumitelná. Došlo k rozpracování na náměty pro jednotlivé výtvarné lekce tak, aby jejich charakteristika byla blízká seniorskému věku. Námět měl být nenáročný a snadno uchopitelný. Vyhnula jsem se abstraktním pojmům i pojetí a cizím slovům. Volila jsem známé a obyčejné náměty. Pracovala jsem s jejich vzpomínkami na dětství, rodná místa a jejich názvy, jména kamarádů z dětství či sousedů. Každou činnost jsem názorně předváděla. U jednotlivých úkonů jsem je pobízela k tomu, že jsou jednoduché a nenáročné. A techniku práce jsem předvedla ještě každému zvlášť. Některým dělalo potíže zvednout ruce pro pastel, barvy jsem jim tedy podávala. Konkrétní barvy museli vyslovit. I to jim však činilo potíže. Vzpomínali na názvy barev i několik desítek sekund.

Barevné kruhy – námětem bylo povídání, zda si rádi posedí na lavičce na sluníčku. Připomněla jsem, že slunce je kruh, že mohou i vodu a trávu symbolicky naznačit také kruhem. Tato výtvarná práce měla být zalaminována a věnována klientům jako otíratelná prostírka. Záměrem bylo vyvolat v nich třeba při svačině vzpomínku na výtvarné tvoření. Základní dovednost při práci se suchým pastelem je nastrohat dostatečné množství pigmentu, aby stopa po roztírání byla sytá. Klienti mohli samozřejmě pastely malovat naplocho, tak aby stopa byla dostatečně široká. Měli dále zvětšovat jednotlivé kruhy a propojovat barvy navzájem.

Cíl: naučit se strouhat a roztírat suchý pastel, pozorovat prolínání barev při roztírání, procvičit jemnou motoriku v kruzích, pracovat se vzpomínkami, minulostí.

Splnění cíle: někteří klienti nebyli schopni sami začít. Nedokázali si vzpomenout na barvy slunce nebo trávy. Postupně se ale všichni pokusili namáhavý moment s mou pomocí zvládnout a upomenout se na ně. Překonali také ostych a nevěli z neznámého média a všichni zvládli docela dobře práci se suchým pastelem. Díla všech jsem postupně laminovala a při odchodu si každý svou prostírku odnášel.

Krajina dětství – na první výkres navazoval další motiv. Pracovali jsme stále se vzpomínkami, klienti se rozhovořili, kde v dětství bydleli, kde např. tekla potok, a na zážitky s vodní hladinou.

Cíl: vzpomenout si a nakreslit strom, rybník, potok, dům či komín – jednoduché a známé motivy, propojit vzpomínky s koordinací rukou, pokusit se znázornit jednoduché obrysy, procvičit jemnou motoriku a volit vhodné či známé barvy k jednotlivým objektům, práce se vzpomínkami, minulostí.

Splnění cíle: všichni klienti kreslili objekty jako stromy, domy, vlnky nebo vodní hladinu. Pouze jeden klient nakreslil vánoční stromeček s ozdobami a kouřící lokomotivu s vagóny. Rozhovor s ním vysvětloval jeho vzpomínky a důvod byl srozumitelný (viz. kpt. 5. 1). Malovat domy a okna, strom s kmenem a větvemi se však zdálo být pro ně limitující. Konkrétní tvary činily klientům potíže. Nemohli se rozpomenout, jak objekty vypadají a jak je mají znázornit.

Duha – zvolila jsem volné nesvazující téma. Klienti se rozmalovali velice rychle. Technika strouhání a rozmazávání je bavila, měli za úkol strouhat pastel horizontálně, rozmazávat vrstvy a propojovat s barvou následující. Tentokrát měli techniku „ochytanou“, většina, i nově přichozí, úkol zvládala. I při této lekci jsem všechny klienty obcházela a názorně ukazovala postup. Námětem byla duha po dešti, protože ten den právě pršelo. Volnými asociacemi jsem navázala na to, že z deště vzniká duha. Do duhy měli vnášet oblíbené barvy nebo barvy jejich nálady.

Cíl: opakovat techniku malby pastelem, jmenovat barvy duhy nahlas, procvičit paměť a jemnou motoriku, pracovat se vzpomínkami, minulostí.

Splnění cíle: klienti byli uvolnění, pochvalovali si, že již vědí jak na to, vybírali pastelové barvy dle nálady. Malbu všichni zvládli velmi rychle a jejich práce se jim líbily. Byli spokojeni s jednoduchým postupem. Jedna klientka však spletla barvu, celou duhu překryla hnědou barvou. Zlobila se, že to popletla.

Podpis – úkol napsat svůj podpis vznikl spontánně z rozhovoru. Vyprávěla jsem, že každé výtvarné dílo by mělo být podepsáno. Jedna klientka se smála a vyprávěla, že se nepodepisovala několik let a že to už asi neumí. Navrhla jsem proto možnost napsat svoje jméno na papír barvou, jakou chtějí. K dispozici jim byly barevné fixy.

Cíl: vzpomenout si na písmenka a vlastní podpis, udržet písmo v rovině, procvičení paměti a jemné motoriky, pracovat se vzpomínkami, minulostí.

Splnění cíle: opět bylo znát, že určité zadání činí klenům potíže, limitovalo je splnění konkrétních tvarů. Mnozí nevěděli, jak začít první písmena, zpracování podpisu jim trvalo delší dobu, ale na závěr všichni podpis zvládli. Pouze jeden klient podpis zakrýval, nechtěl, aby ho někdo viděl. Všechny podpisy byly čitelné. Z důvodů GDPR jsem do příloh této práce scany podpisů nemohla uvést.

Květ – námětem byla opět příroda a rozkvetlé květy. Ptala jsem se, kdo z nich měl zahrádku, jaké pěstovali květiny. Někteří mi jmenovali názvy květin. Malbu měli začít strouháním pigmentu od středu výkresu a postupným rozmazáváním propojovat barvy krouživými pohyby. Květ přirozeně rostl od středu a rozšiřoval se o barvenou škálu. Efektu chmýří či pestíků měli dosáhnout táhnutím vatové tyčinky od středu do kraje. Vznikl tak tah přes všechny barvy, který kontrastoval s barvou podkladovou.

Cíl: volit oblíbené barvy vybraných květů, procvičit jemnou motoriku a paměť, užít neobvyklou pomůcku pro nový efekt a poznat jinou techniku míchání barev, pracovat se vzpomínkami, minulostí.

Splnění cíle: klienti si malbu užívali, volili pastelové, ale i výraznější barvy. Některým činilo potíže začít od středu, protože ho nedokázali určit.

Váza – námět vázy měl navázat na minulou lekci, kam květy uložíme. Vzorem byla mnou dovezená váza, světlá keramická s modrými květy ve středu. Nikdo z klientů si netroufal vázu vůbec začít. Poradila jsem jim, jak tvaru vázy dosáhnout. Měli rozdělit formát papíru středovou čarou a na jednu polovinu výkresu nakreslit část vázy. A druhou polovinu vázy od středu proměřit, označit body a propojit je a stejně vzdálenými body si odhadnout zrcadlově opačnou stranu.

Cíl: zobrazit konkrétní tvar, naučit se základy kresby, procvičit jemnou motoriku a paměť, pracovat se vzpomínkami na to, jak vypadala jejich domácnost, poznat novou techniku kreslení a ulehčení práce s tvary s využitím souměrnosti.

Splnění cíle: všichni klienti měli potíže jak se středovou čarou, tak s obrysy vázy. Námět byl limitující a svazující. Mnozí klienti nedokázali nakreslit obrysy vázy ani s pomocí. Její následné dekorování se již nezdálo tak těžké. Někteří díky vlastnostem pastelů dokázali vázu vyplnit barvami a barevnými květy a dosáhnout tak velmi zdařilého výsledku. Jiní klienti vykreslili vázu květy a liniemi, které na modelu vůbec nebyly. Všichni však byli v závěru velmi spokojeni se splněním náročného úkolu.

Hruška – námět hrušky vznikl spontánně při příchodu jedné klientky do výtvarné místnosti. Nesla si v ruce hrušku. Navrhla jsem jí, že si tu její hrušku namalujeme. Smála se a měla radost, že její náhodně donesená věc bude pro všechny vzorem. Všem klientům jsem vysvětlila, že

hrušku můžeme nakreslit jako vázu, pomocí středové čáry, že je však jednodušší, nemá hrdlo a dno, okraje jsou oblé jak nahoře, tak dole.

Cíl: zobrazit konkrétní tvar s pomocí středové čáry, připomenout základy kresby, procvičit jemnou motoriku a paměť, volit reálné barvy hrušky, pohrát si s mícháním barev a stínováním, pracovat s objemy.

Splnění cíle: hruška již nebyla tak limitující, klienti ji zvládli nakreslit rychleji než vázu. Někteří již nechtěli vybarvovat, protože byli unavení. Jiní pracovali i s pozadím, které stínovali.

Rostliny – zcela spontánně mě napadlo na rozlučkovém setkání vyzvat po rozdání výtvarných prací a poděkování za účast, zda bude chtít někdo malovat. Klienti se totiž neměli k odchodu. Poté se dva rozloučili, že malovat nechtějí a musí odejít. Tři klienti nechtěli malovat, ale chtěli zůstat, že se budou dívat a povídat si nebo nás poslouchat. Byli zvědaví, co kolegové namalují. A tři klienti se rozhodli malovat. Techniku krouživých pohybů jsem jim opět předvedla. Tito tři však již volili barvy pastelů sami a nepotřebovali konkrétní pomoc.

Cíl: strouhání a roztírání pastelů do oblých organických tvarů, procvičit jemnou motoriku a paměť, pokusit se o spontánní malbu.

Splnění cíle: na závěrečné hodině mělo dojít k rozloučení s klienty a poděkování za spolupráci. Rozdávala jsem výtvarné práce ze všech lekcí. Bylo pro mě milým překvapením, že nechtěli odcházet. Z osmi klientů jich šest zůstalo na místě a tři dokonce chtěli malovat.

4. 8. Délka výtvarné lekce

Délka lekce by měla být zvolena s ohledem na cílovou skupinu klientů a na náročnost techniky. Obecně je však doporučena délka 1,5 až 2 hod. Seniorské skupiny starého věku mají omezený časový limit, kdy udrží pozornost a jsou ochotní spolupracovat. Potřebují plnou pozornost i na krátkou dobu, mnoho jich trpí chronickou bolestí a apatií. I pro pedagoga by mohl být delší časový úsek vyčerpávající.

S vedoucí pracovníci domova jsme vybraly termín pátečních dopolední, krátce po snídaních. Klienti nechodí k lékařům a ani s asistenty nakupovat a čas je i jindy věnován aktivizačním metodám. Všechny čtyři lekce měly probíhat v čase od 9:00 hod. do 11:00 hod. Již po první lekci byli klienti po hodině s výtvarnými pracemi hotovi a nové či další již nechtěli začínat.

Byli unaveni. Zkrátila jsem tedy dobu výtvarné lekce na 1,5 hod. Tento čas byl dostačující. Do úplného závěru lekce i tak vydrželi malovat či kreslit vždy jen dva konkrétní klienti.

4. 9. Průběh lekcí

4. 9. 1. Lekce I.

13. 5. 2022, od 9:00 hod. do 10:30 hod.

Připravila jsem si místnost asi více jak 30 minut před začátkem první hodiny. Došlo k jejímu vyvětrání a seřazení samostatných stolů na delší středový stůl. Na něm byla použita ochranná fólie proti poškození a znečištění nábytku. Rozestavěla jsem židle pro 9 avizovaných klientů. Na každém místě byl připraven tvrdý bílý papír o hmotnosti 240 g, fixovaný lepící papírovou páskou k podložce z tvrdých desek a vlhčené ubrousky pro utírání. Na stole byly rozloženy tři palety barev se suchým pastelem tak, aby byly snadno dostupné. Jako prvek pro překonání prvotního ostychu ze strany klientů byla puštěna velmi potichu nekonkrétní meditační hudba. Krátce po deváté hodině přiváděly sestry všechny klienty. Ti se pohybovali pomocí hůlek, s chodítkem nebo na vozíku a postupně byli usazení ke stolu. Tři židle musely být odsunuty z důvodů malého místa pro dva invalidní vozíky.

Všechny jsem postupně při příchodu zdravila. Zhruba v 9:20 hod. bylo sedm klientů usazeno kolem stolu. Představila jsem se a uvedla skutečnost, že projekt výtvarných lekcí je součástí mé diplomové práce. Požádala jsem je, zda mohou jejich výtvarné práce a fotografie z lekcí v projektu použít. Všichni souhlasili a dva z nich se dotazovali, co budeme malovat. Vysvětlila jsem, že v každé lekci se budeme věnovat novému námětu a používat budeme suchý pastel. Nikdo z klientů dosud s pastelem nepracoval a mnozí jej vůbec neznali. Postupně jsem obešla všechny účastníky a zeptala se na křestní jméno, napsala je na cedulku a postavila před klienta. Dotazovala jsem se na jejich životní profesi. Došlo k identifikaci účastníků a propojení s informacemi z dotazníků. Někteří klienti o výtvarných hodinách nevěděli a rozhodli se přijít zcela spontánně na popud personálu, který ten den po snídani avizoval výtvarnou činnost. První hodiny se tedy zúčastnili klienti, kteří o lekcích věděli předem, byli to: Pavel – 81 let, Zdeňka – 86 let, Marie – 83 let, Zdeňka – 90 let, a ti, co se rozhodli přijít na ranní výzvu: Petr – 76 let, Stanislava – 65 let, Bronislava – 90 let, Marie – 83 let.

Trpělivě jsem povzbuzovala klienty v odpovědích. Postupně jsem zjistila, že dva ze sedmi klientů slyší velmi špatně a jeden dokonce vůbec. V 9:35 hod. byla všem najednou představena výtvarná technika a výtvarné médium – suchý pastel. Zcela spontánně jsem vypustila část připravovaného výkladu o historii suchého pastelu. Vnitřně jsem pocítila, že by klienty výklad zbytečně zatěžoval. Následně byla ukázána mechanická část práce s pastelem – strouhání pastelu lámacím nožem a následné roztírání prstem. Někteří klienti se vyjadřovali, že naposledy malovali ve škole. Vzhledem k věku, například Zdeňky – 84 let nebo Bronislavy – 90 let, bylo tedy zřejmé, že výtvarnou činnost prováděly před více než sedmdesáti lety. Po zjištění, že klienti neví, jak začít, jak postupovat, došlo postupně k přistoupení ke každému zvlášť a ukázkám techniky strouhání a roztírání pastelu všem individuálně. Klienti měli postupně volit barvy dle své nálady nebo svého výběru, pokusit se pastel strouhat na lokální místa výkresu a pak roztírat prstem. Mělo dojít k efektu zaplnění papíru barevnými kruhy, které se mohou i vzájemně propojovat právě mechanickým roztíráním. Těmito postupy mělo docházet k procvičování jemné motoriky a také k postupnému objevování efektů suchého pastelu. Cílem byla výtvarná práce, která měla být zalaminována na místě a předána klientům jako dárek z první lekce. Takto jej mohli denně používat jako prostírku během jídel. Šla lehce otírat a opakovaně používat. Měli mít připomínku na výtvarnou činnost denně před sebou. Byla jsem předem upozorněna, že mnozí klienti trpí střední a těžší demencí. Tato jednoduchá prostírka měla za úkol připomínat prožitou skutečnost, být předmětem rozhovoru se sociálními pracovníky a vzpomínkou na proběhlou výtvarnou činnost.

Dalším úkolem v lekci bylo stejnou technikou – strouháním a rozmazáváním – kreslit *Krajinu dětství*. Klienti měli dle svých představ zkusit namalovat dům, kopec, potok, rybník, jakousi krajinu vzpomínek či krajinu z dětství nebo jen barevné asociace. Doptávala jsem se, jaký byl ten dům, jakou měl střechu, zda louka byla blízko domu, jestli se v tom potoce koupali. Měli možnost se vyjadřovat bez omezení. Zdálo se však, že se nemohou, až na dvě výjimky (Zdeňka – 84 let a Stanislava – 65 let) rozhodnout, co mají malovat. Nedokázali si vzpomenout, jak namalovat strom nebo dům. Bylo potřeba je jednotlivě obcházet a opakovaně se k nim vracet a pomáhat s realizací vzpomínek. Dojemné bylo slyšet, jak se maluje dům, nevzpomínám si, jak vypadal, jak mám namalovat vodu nebo jakou barvu mám použít na rybník. Postupně byla vytvořena řada výkresů se vzpomínkami na dětství, rodné domy či vesnice. Kolem 10:30 hod. již byli klienti unaveni. Posedávali s rukama v klíně, ale nechtěli dále pracovat. Mohli například své práce probarvovat, mnozí však argumentovali, že mají hotovo a že jsou unavení. Rozhodla jsem se lekci ukončit. Závěrem jsem práce fixovala lakem. Jen jeden klient

pracoval soustředěně dál (Zdeňka – 86 let). Telefonicky jsem požádala personál, aby jednotlivé klienty doprovodil na pokoje. Během postupného odcházení jsem laminovala výkresy a klientům je předávala. Všichni děkovali a usmívali se. Po odchodu posledního klienta jsem si zapsala poznámky a postřehy. Takto jsem plánovala pořizovat záznamy po všech lekcích. Místnost byla uklizena a došlo k první reflexi s vedoucím aktivizačním pracovníkem. Ten mne informoval o ranní aktivizaci klientů. Mnozí jít nechtěli s oznámením, že se necítí dobře nebo že je něco bolí. Pracovníci jsou zvyklí nenechat se odradit a citlivým přístupem vyvíjet tlak k jejich aktivitě. Bylo dohodnuto, že před další lekcí si řekneme, jaká byla odezva od klientů během týdne.

4. 9. 2. Lekce II.

20. 5. 2022, od 9:00 hod. do 10:30 hod.

Opět jsem si s předstihem připravila místnost k lekci. Bylo vyvětráno, na stolech ležely folie proti poškození nábytku. Každý klient měl přichystáno místo s podložkou, papírem a ubrusky. Na stole leželo více jak osm desítek barevných pastelů. Kolem 9:15 hod. již chyběli poslední dva klienti. Na tuto lekci jich bylo avizováno sedm. Dostavili se: Vlasta – 84 let, Petr – 76 let, Pavel – 81 let, Stanislava – 65 let, Bronislava – 90 let, Marie – 83 let, Zdeňka – 86 let. Jak postupně přicházeli nebo byli za asistence sociálního pracovníka dovedeni, byl s nimi veden uvítací rozhovor o tom, jak se dnes vyspali a jak se cítí. Mnozí si stěžovali na bolesti rukou, na špatné vyspání a že se jim moc nechtělo. Byla jsem na tyto odpovědi připravená. Postupně jsem všechny přesvědčovala, že společné tvoření je přivede na jiné myšlenky a třeba i zvedne náladu. Poprvé byly k aktivitě přizvány studentky Střední školy sociální péče a služeb, Zábřeh, kterým probíhala v domově praxe a pomáhaly obsluhovat klienty při výtvarné lekci. Klienti si v úvodu druhé lekce společně vyslechli pozdravení a poděkování za účast. Bylo jim sděleno téma dnešní lekce. Technikou strouhání a roztírání suchého pastelu měli namalovat *Duhu* a opět používat barvy dle své nálady. Téma bylo zvoleno záměrně bez konkrétního tvaru. Z minulé lekce bylo zřejmé, že to klienty limituje. Námět duhy není tak svazující a klienti nemusí namáhavě vzpomínat na tvary a být stresováni pocitem, že se jim výtvarná práce nepovede. Měli brát jednotlivé barvy, strouhat je na podklad, rozmazávat horizontálně a mírně do oblouku. Pozvolně měli klást nad sebe barvy a pokoušet se je rozmazávat a propojovat navzájem. Vznikaly tak postupně emoční variace s tématem duhy. Během lekce jsem mluvila o tom, že by se práce všeobecně měly podepisovat, a to z prostého důvodu jejich identifikovatelnosti. Požádala jsem klienty, zda by se pokusili podepsat. Mnozí se podivovali nad tím, že se vlastně již několik let nepodepisovali a neví, zda si vzpomenu. Spontánně jsem se rozhodla, že druhým tématem lekce bude

podpis. Klientům jsem podala bílou čtvrtku papíru a fixy výrazných barev. Podpis mnohým trval i několik minut. Následně se všichni podepsali a byli požádáni, ať své podpisy položí vedle svého výkresu duhy, pokud chtějí. Mohli jej také zvednout a ukázat ostatním. Pozorovala jsem úsměvy na jejich tvářích, jak si navzájem prohlíželi své podpisy a výtvarné práce, kromě pana Petra - 76 let. Ten svůj podpis zakrýval, nechtěl ho ukázat. Zvedl pouze duhu. Všichni klienti se vyjadřovali pochvalně k barvám duhy u ostatních. Efekty suchého pastelu jsou velmi přesvědčivé a přitažlivé i u začátečníků. Výsledné práce jsou estetické a harmonizující. V závěru lekce jsem všem fixovala výtvarné práce, děkovala za účast a pozvala je na výtvarnou dílnu za týden. Klienti se usmívali, postupně se loučili a za asistence personálu se pomalu rozcházeli.

4. 9. 3. Lekce III.

27. 5. 2022, od 9:00 hod. do 10:30 hod.

Příprava místnosti proběhla krátce před devátou hodinou a chvíli nato již klienti seděli na svých místech. Se všemi jsem se pozdravila a s každým pohovořila. Dostavilo se pět klientů: Stanislava – 65 let, Marie – 83 let, Zdeňka – 90 let, Zdeňka – 86 let, Pavel – 81 let. Představila jsem téma lekce – *Květ*. Opět pomocí techniky strouhání a rozmazávání pastelu od středu ven mělo dojít k vytvoření květu pampelišky. Efektu odkvetlého chmýří mělo být docíleno tažením barvy od středu pomocí vatové tyčinky přes všechna ostatní barevná spektra až do okrajů květu. Květ vypadal křehce a působivě. Klienti se divili, jak je mnou předváděná ukázka práce pěkná. Mnozí se dotazovali, jestli je možné, že to také dokážou. Všechny jsem uklidnila, že s mou pomocí vše zvládneme. Radila jsem ještě klientům, ať si barvy vyberou předem. Mohli si tak porovnat jejich ladění a popřípadě je měnit. Klienti tedy začali vybírat barvy a rovnat je před sebe. Nad každým jsem se během práce zastavovala a rozebírala s ním jeho obavy a opakovaně radila s postupem. V intervalech přestávali pracovat a vyčkávali, až k nim opět dojdu. Navazovali jsme na jednotlivé etapy a vrstvili dílo. Klienti si technický postup nedokázali sami vybavit. Bylo potřeba jim ho stále připomínat. Technika efektu chmýří nakonec všechny překvapila a pochvalně sdělovali, že se jim to líbí. Na závěr jsem práce fixovala lakem.

Krátce před začátkem lekce jsem také vysvětlila postup přítomným studentkám ze sociální školy. Určila jim úkol – obcházet postupně klienty, tiše se jich dotazovat, zda chtějí pomoci, podávat pastely a podávat vybrané barvy. Asi v polovině lekce si studentky na mou výzvu sedly

mezi klienty a začaly malovat také. Závěr tvoření byl v duchu úsměvů a ukázky prací. Práce studentek byly srovnatelné s pracemi klientů. Bylo velmi krásné pozorovat, jak se energie skupiny promíchala. V procesu tvorby si byli všichni rovni.

4. 9. 4. Lekce IV.

3. 6. 2022, od 9:00 hod. do 10:30 hod.

Poslední ze série lekcí začala opět krátce po deváté hodině. Klientů se sešlo sedm: Stanislava – 65 let, Marie – 83, Marie – 83 let, Pavel – 81 let, Josef – 64 let, Zdeňka – 84 let, Zdeňka – 90 let. I tento den byly přítomny jako asistentky studentky sociální školy. Těsně před mým příchodem došlo k nečekanému setkání v suterénu domu s Marií – 83 let. Výťah změnil směr, místo nahoru jel dolů, dveře se otevřely a tam naproti výťahu na lavičce seděla paní Marie – 83 let. Setkaly jsme se pohledem při otevření dveří výťahu. Marie mě poznala, zamávala a usmála se na mě. Než jsem výťahem dojela do 2. patra a dopravila se do společenské místnosti, paní Marie seděla na svém místě u stolu.

Povídala, že nevěděla, že se bude dnes malovat. Ale jakmile mě uviděla, spěchala na lekci. V ruce měla hrušku. Ptala jsem se jí, kde ji vzala, jestli ji snad měli ke snídani. Odpověděla, že neví. Ukázala jsem na vázu na stole a vysvětlovala, že dnes budeme malovat vázu, ale pokud chce, že může malovat svůj donesený předmět – hrušku. Smály jsme se obě, že jsme náhodně našly i námět na druhou výtvarnou práci. Postupně pak docházeli ostatní klienti. Se všemi jsem se přivítala a doptávala na náladu. Také jsem dodala, že dnes je to poslední setkání, opět zopakovala, že se jedná o projekt navržený mnou osobně, že jsem studentkou University Palackého v Olomouci. Všechny výtvarné práce, které malovali, si ponechám na krátký čas, naskenuji pro potřeby projektu a vrátím všem zpět. Poté jsem vysvětlila, že dnešním tématem bude jednoduchá váza – oblá s hrdlem, s modrými květy a lístky na středu ve vypouklé části, viz fotografie Přílohy č. 1 – lekce IV.

Avizovala jsem, že jednodušší bude, rozdělí-li si klienti výkres na polovinu a tvar vázy naznačí souměrnými body a ty pak spojí. Pomocná osa měla být metodickou pomůckou. Obcházela jsem opět postupně všechny a pomáhaly mi i studentky – podávaly klientům barvy i ubrousky na otírání prstů. Někteří klienti ale nemalovali vázu na stole, ale „jakousi vázu“ ze své paměti, nepracovali s předlohou. Dalším námětem byla Mariina hruška. Tím, že jsem zvolila její hrušku, došlo k mé depersonalizaci a zlidštění přístupu klientů k námětům. Marie opakovaně

připomínala, že to nečekala a ať ji hrušku nikdo nesní. Byla potěšena, že její předmět je námětem kreseb. Klienti se smáli a souhlasili se mnou, hruška je jako váza. Oblého tvaru měli dosáhnout opět pomocí středové osy a pomocných bodů. Kdo chtěl, mohl kreslit hrušku bez osy. Ke konci lekce došlo k zafixování prací. Na úplný závěr jsem se doptávala, zda se jim lekce líbily a zda by se chtěli účastnit někdy v budoucnu. Odpovědi byly strohé. Většinou kývali hlavou, že ano. Jedna klientka – Marie – 83 let, sdělila, že pokud nás bude víc, tak ano. Všem jsem na rozloučenou podávala ruce. Po úklidu místnosti a zapsání poznámek bylo domluveno s vedoucím pracovníkem, že se do měsíce vrátím s výkresy a že on bude sbírat reflexe od klientů.

5. Klienti

5. 1. Klient č. 1 – Petr – 76 let

Lekce I. - Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Pan Petr na dotaz, kde pracoval celý život nebo většinu života, odpověděl, že u Českých drah. Dotazník nevyplňoval. Zúčastnil se první lekce malování na aktivizaci sociálního pracovníka. Přišel s kompenzační pomůckou, chodítkem. Ještě před nedávnem žil na lesní samotě. Byl zde dlouho sám a bez příbuzných. Jeho zdravotní stav se v posledním roce velmi zhoršil a on musel být umístěn do pobytového domu. Při seznamovacím rozhovoru vyprávěl v krátkých větách: „*V Králikách jsem znal chlapa z lágru... On to namaloval velké... byl to frajer. Malíř. Měl šest prstů. Tak to uměl. To byl malíř!*“. Ptal se také, co budeme malovat my. Moc si nevěřil, po zadání kroutil hlavou, nevěděl, jak začít.

Při první malbě tlačil silně na pastel, ale ten se mu příliš drtil. Naznačila jsem mu, že pigmentu je dost, že jej může pomalu roztírat do kruhů, a ukázala jsem směr rozmazávání. Petr byl rozladěn, protože nechtěl takový zásah do práce. Byl mu nabídnut nový list a on začal znovu. Mnohem později bylo poznat, že nemaluje úplné zadání – kruhy, ale vlak s lokomotivou, které se kouří z komína. Svůj *Vlak* rozmazával prstem pečlivě a dlouho. Zadání akceptoval zčásti a plnil ho pouze v kruzích na kolech lokomotivy. Ve výkresu použil jen dvě barvy, tmavě modrou, kterou doplnil světle hnědou ke konturám. Podařily se mu velmi dobře technické prvky vlaku.

Při druhém zadání *Krajina dětství* se držel navrženého námětu stromu. Kreslil jehličnan, na který začal kreslit vánoční svíčky a ozdoby. Na můj dotaz, zda má rád Vánoce jako milou

vzpomínku z dětství, odpověděl: „...*nechci o tom mluvit, smutné vzpomínky*“, plakal a utíral si slzy. Ani potom již nemluvil, ani neodpovídal (později jsem se dozvěděla o úmrtí syna).

Obr. 1 – *Kruhy* – zalaminovaný formát k odevzdání

Obr. 2 – *Krajina dětství – Vánoční strom*

Lekce II. - Téma: *Duha, Podpis*

Při uvítacím rozhovoru si pan Petr stěžoval, že v noci špatně spal a že byl sedmkrát vzhůru. Vyprávěl: „*Můj synovec měl v Králikách na náměstí hospodu. Už nemá. Už to zavřel*“. Na malování *Duhy* pracoval velice soustředěně, barvy bral do rukou a zase pokládal, jako by si nemohl vybrat. Byl nervózní a nespokojený s výsledkem. Vyplnil celou plochu pěti barvami. Svůj podpis však zakrýval, nechtěl, aby jej někdo viděl. Uvědomoval si limity svých aktuálních schopností a byl k sobě velmi kritický. Vyrovnával se se svým handicapem velmi těžce, ale přesto měl lepší náladu než minule. Pastely pečlivě strouhal a chtěl si otírat ruce, k tomu mu byly k dispozici jak suché, tak vlhčené ubrousky. Pan Petr pracoval samostatně a nechtěl už tentokrát radit ani pomáhat.

Obr. 1 – *Duha pana Petra*

Lekce III. – Téma: *Květ*

Nezúčastnil se.

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Nezúčastnil se.

5. 2. Klient č. 2 – Pavel – 81 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Informace z dotazníku: pan Pavel pracoval jako chemik. Jako mladý rád maloval, například z knih překresloval obrázky, dokonce chodil na výstavy a do galerií. Výtvarnou metodou, kterou znal a také uvedl v dotazníku, byly temperové barvy. Nikdy se neúčastnil výuky ve výtvarném kurzu a teď čekal, jestli bude překvapený. Na otázku, o co by měl nejvíce zájem, odpověděl, že neví.

Pavel přišel s podporou hůlky, celkově špatně chodil a s každým krokem váhal. Velice se omlouval, že na lekci malování nechtěl, ale mile se usmíval a usadil se. Při ukázce práce

s pastelem odpovídal opakovaně: „*Ano, samozřejmě, to chápu*“. Během malování vyhledával barvy, pokoušel se je snad rozeznat. Hledal například zelenou a žlutou, měl je však přímo před sebou. Bral jednu po druhé a vracel na místo a nemohl si vzpomenout na názvy barev. Při uvítacím rozhovoru uvedl: „*Já jsem navrhoval pece, devětkrát, to bylo něco!*“ a později: „*Mám konstrukční řešení, namaluji to příště!*“. Po domalování byl velmi nespokojený. Jeho práce vypadala jako jeden velký výrazný květ, situovaný do levého dolního rohu. Druhé dílo *Krajina dětství* byla přesná kresba slunce a vlnek vody. Barva slunce byla červená a vody černá. Pavel si opravdu nebyl jistý v barvách, dlouho váhal i nad tvary a nad prací strávil více jak 30 minut. Po dokončení prvního i druhého zadání byl velmi nespokojený se svými pracemi. Když na závěr lekce přišla Barbora Sedláčková, schovával je před ní dlaněmi. Jeho práce působily velmi harmonicky a pochválila jsem ho i za volbu barev. Nabídla jsem mu pak ještě prázdný list, kdyby chtěl nakreslit avizovaný konstrukční výkres pece, o kterém mluvil, během lekce to totiž připomenul několikrát. Pavel si však nevzpomínal, jakou pec má namalovat, kroutil záporně hlavou a řekl: „*To bude omyl, sestřičko*“. Také oznámil, že příště již nepřijde, že nemá čas.

Obr. 1 – *Barevné kruhy – Květ* – zalamínovaný formát k odevzdání

Obr. 2 – *Krajina dětství – Slunce a voda*

Lekce II. - Téma: *Duha, Podpis*

Pan Pavel se při příchodu usmíval, opět přišel sám jen s hůlkou. Usadil se na stejné místo na pravou stranu stolu. Velice rychle pochopil, co má dělat. Lamelovým nožem postupně strouhal barvy a opět pracoval pomalu a pečlivě. Vybral si jen pět barev a postupně je roztíral. S výsledkem pak nebyl moc spokojený. Pochválila jsem mu jeho paletu a svědomitou činnost. Práci schovával před zaměstnanci, kteří se přišli během lekce pozeptat, zda něco nepotřebujeme. Také krátce a mile zavtipkoval, že on vypadá líp než jeho obrázek. Opět avizoval, že příště nepřijde. Jeho podpis byl krasopisný, čitelný a písmenka vodorovná.

Obr. 1 – *Duha pana Pavla*

Lekce III. – Téma: *Květ*

Pavel přišel s dobrou náladou a usmíval se, že prý se dobře vyspal. Informaci, že budeme dnes používat tyčinku k roztírání pastelu, komentoval slovy: „*Aha, novinka!*“. Po vysvětlení postupu váhal a nevěděl, jak začít. I tentokrát čekal na můj první pokyn. Vybíral barvy pomalu a užíval žlutou, zelenou a oranžovou jako v předchozí lekci. Pomalu je roztíral a byl prací zcela zaujat.

Listy znázornil zeleným koncovým kruhem kolem květu a na závěr je propojil s květem. Postup vatovými tyčinkami ho velmi bavil, roztíral a propojoval jemně barvy. Stále se efektu chmýří divil, rozhlížel se a pokyvoval hlavou. Náhle si ulevil slovy: „*Není to dokonalé, ale příroda také není dokonalá!*“. Ptala jsem se ho, co by si on sám přál malovat, odpověděl, že neví, chvíli přemýšlel a pak řekl: „*Možná bych našel inspiraci v krajině – třeba stavby*“. Na konci byl rozladěn a stěžoval si, že to není dobré a celé nakřivo, myslel tím, že celý květ umístil mimo střed výkresu. Opatrně jsem točila výkres vzhůru nohama, vznikl tak prostor pro stonek. Smál se, jak jsme to vyřešili, a pak stonek domaloval. Výkres dostal souměrnost a Pavel byl spokojený.

Obr. 4 – *Květ*

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Pavel se zúčastnil všech lekcí, i když vždycky zdůrazňoval, že příště nepřijde. Při posledním setkání si vyslechl zadání a nezačal malovat hned. Nervózně si prsty mnul bradu a váhal nad barvami. „*Chci svoje teplé barvy!*“ řekl. Ptala jsem se ho, jestli se nemůže rozhodnout, můžeme mu podat jiné barvy na výběr. Později sám vysvětlil, že vzpomínal, jak se která jmenuje. Nemluvil, soustředil se a jen občas se usmál na protější klienty. Také on si pomohl rozdělit plochu na polovinu a pokoušel se nakreslit stejnou půlku vázy poměrem stran. Pravá strana byla dobře vyvedená, levá však byla pokřivená a nesouměrná. Pavel se zlobil, že se mu práce nevede. Vyprávěl, že je přeucený levák, že se teď pokouší znovu používat levou ruku. Dovolila jsem se, zda mohu do výkresu zasáhnout a pomoci mu se symetrií, a on souhlasil. Tužkou jsem nanačovala body odměřené od pravé půlky a vybídla Pavla, aby je spojil. Dosáhl tak souměrnosti obou stran vázy. Byl spokojený a sám navrhoval, že opravenou část domaluje pastely. V spodní části pokračoval správně žlutou, horní část doplnil v odstínu zelené. Ta skutečná váza na stole však měla modré květy a byla bez ucha. Pavel si tyto věci domyslel a práci přizpůsobil ke své spokojenosti. Hrušku již nechtěl malovat, protože byl unavený.

Obr. 5 – *Pavlova váza*

5. 3. Klient č. 3 – Marie – 83 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Paní Marie se příjemně usmívala. Přišla o něco později, spontánně na popud sociálního pracovníka a jen s podporou hůlky. Při příchodu avizovala, že se o malování dozvěděla dnes a na setkání se těšila. Nechtěla však malovat, že nic neumí, že se bude jen dívat. Přesto se mi povedlo ji přesvědčit, ať to zkusí. Lehce pochopila manipulaci s pastelem, rychle strouhala i rozmazávala. U kruhů nevěděla, jak znázornit barvu vody a rybníku. Doporučila jsem jí použít modré barvy a nelimitovat se tvarem, protože teprve zkusíme práci s pastelem. Marie byla spokojená, že se její kruhy podobají zamýšleným objektům – žlutý kruh bylo slunce, modrý voda a mraky a zelený kruh louka. S oběma pracemi byla hotová jako první.

Obr. 1 – *Barevné kruhy* – žlutý kruh jako sluce, kruh modrý měl být jako voda

Obr. 2 – *Krajina dětství* – *Měsíc, hvězdy a strom*

Lekce II. – Téma: *Duha, Podpis*

Nepřišla.

Lekce III. – Téma: *Květ*

Nepřišla.

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Marie byla velmi příjemná a usměvavá žena. Zúčastnila se první lekce a nyní této závěrečné. Spokojeně se usadila a čekala na úkol. Vyprávěla, jak se jí to minule nepovedlo, a proto nechtěla přijít. Nakonec přišla, když ostatní taky chodí, ale je dnes unavená. Váhala, jak má začít. Nakreslila jsem na pomocný list postup kresby se středovou čarou a body a pak vázu. Marie potom sama zvládla nakreslit linie své vázy velmi rychle. Pomocná středová čára měla být jemně naznačena tužkou. Každý z klientů však list velmi výrazně rozpůlil a nechal pomocnou čáru přiznanou. Vázu i květy na ní vykreslila Marie pouze konturami, nechtěla vymalovávat. Povzbudila jsem ji i k druhému tématu – *Hrušce*. Náhle se zarazila a řekla, že se spletla, že namalovala hrneček místo hrušky. Požádala jsem ji, ať se pokusí tedy k hrnečku namalovat onu hrušku. Když jsem k ní po chvíli došla, Marie se smála, že toho namalovala víc. Vzpomínala na pěkné věci, jak řekla. Pochválila jsem ji za nápad a ukázaly jsme výkres ostatním. Jako jediná

nakreslila další předměty ke hrušce – hrneček a čtyřlístek. Nazvaly jsme to *Zátiším*. Marie se smála a zvolala: „*No, my jsme malíři!*“. Opět byla se svou prací první hotová.

Obr. 4 – *Zátiší*

Obr. 3 – *Váza – Marie*

5. 4. Klient č. 4 – Stanislava – 65 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Stanislava dotazník nevyplňovala. Přišla díky ranní aktivizaci pracovníků domu sama s pomocí hůlky. Byla to tichá a nemluvná dáma. Pozorně poslouchala zadání. Hned potom se pustila do malování. Po chvíli se rozmluvila a vyprávěla, že pracovala jako textilní dělnice a žila v malé obci. Při rozmazávání suchého pastelu jí zřejmě vadilo, že bude mít umazané prsty. Vzala ubrousek, zmačkala ho do kuličky a pastel rozmazávala ubrouskem. Dosáhla stejného efektu jako prstem a byla čistá. Pochválila jsem ji, jak si dokázala poradit. Namalovala své kruhy a oznámila, že půjde brzy na pokoj. Po chvíli jsem začala vysvětlovat téma práce *Krajina dětství*. Opět velice rychle zareagovala a namalovala i druhé zadání. S pracemi byla rychle hotová a tiše odešla na pokoj. Nestihla jsem u ní vyfotografovat zalaminovanou prostírku s kruhy, kterou si klienti na upomínku odnášeli s sebou.

Obr. 1 – *Barevné kruhy* – nevyfotografováno

Obr. 2 – *Krajina dětství – Dva kopce, dům a slunce*

Lekce II. - Téma: *Duha, Podpis*

Paní Stanislava přišla jako první. Mile zdravila a usedla si na místo v čele stolu jako minule. Vyprávěla, že se těšila na naši lekci. Svě barvy, kterých na duhu vybrala osm, pečlivě vybírala. Stanislava nepotřebovala žádnou pomoc, pracovala samostatně. Žlutou barvu pak opakovala v závěru duhy, jednoduše tak promýšlela efekty a impresi působení barev. Pochválila jsem jak jejich výběr, tak její techniku rozmazávání ubrouskem. Bylo pro ni nepříjemné být umazaná, přesto si vymyslela vlastní způsob práce, aby mohla pokračovat. Také si ruku, kterou rozmazávala, podkládala ubrouskem. „... *abych si nerozmazala barvy*“, sdílela se mnou své obavy. Její *Podpis* byl úhledný a všechna písmenka čitelná. Po zhotovení podpisu se náhle zvedla ze židle a odcházela se slovy, že musí na úřad práce... (?). Požádala jsem ji o možnost vyfotografovat její *Duhu* a rychle výkres zafixovat. Pak jsem se rozloučily a ona poděkovala za účast.

Obr. 3 – *Duha Stanislavy*

Lekce III. – Téma: *Květ*

Paní Stanislava opět přišla mezi prvními. Pracovala tiše a pečlivě. Rozhodla se pastelky nestrouhat, ale roztírala je opět ubrouskem. Pochválila jsem ji za osobitý postup přístup k práci, kterého se stále držela. Její *Květ* byl velmi propracovaný, protože do detailu promýšlela postup práce a vrstvení barev. Vatovou tyčinku použila jen na střed a stonek. Dlouho zvažovala, jak květ oživit, až ji napadlo na propojené pastelové barvy naznačit pestíky. Střed květu označila malým červeným bodem. Stanislava byla brzy hotová. Ptala jsem se jí, zda chce ještě malovat, že ostatní stále pracují, ale nechtěla, že musí na opět na úřad práce a spěchá. Pochválila jsem její díla, protože se skutečně povedla. Bylo vidět, že ji kreslení baví. Přesto prohlásila, že se jí její práce nelíbí. Svěřila se, že nikdy neměla čas malovat, neumí to a dodala: „*Chlap byl celý život na dvě věci, na děti jsem byla sama*“. Paralelně si se svou domněle nepovedenou prací spojovala s průběhem svého života.

Obr. 4 – *Květ Stanislavy*

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Na čtvrtou lekci Stanislava dorazila mezi prvními. Pozdravila, smála se a volala: „*Kde je moje místo?*“. Bylo však volné, nikdo na něm neseděl. Posadila se o židli vedle než všechny minulé lekce. Nabídla jsem jí její původní místo, ale ona mávla rukou. Stanislava rychle pochopila zadání a zamyšleně a tiše kreslila svoji vázu. Nepotřebovala poradit a na všechny barvy dosáhla sama. I ona si pomohla dle mé rady středovou čarou a pokusila se obě strany vyměřit. Její váza byla velmi vydařená a měla pravidelný tvar. Jako jediná ji ukotvila na ubrus v zelené barvě. Perspektiva je tedy podpořena pozadím. Ornamenty na váze nekorespondují se skutečností. Ptala jsem se Stanislavy na povedený dekor, odpověděla: „*Měli jsme takovou doma!*“. Výtvarná práce ji vyčerpala, cítila se unavená a další téma *Hrušky* již nechtěla začínat. Na dotaz, zda se jí lekce líbily, odpověděla, že bude chodit podle toho, jakou bude mít náladu. A že moc děkuje.

Obr. 5 – *Váza z domova*

5. 5. Klient č. 5 – Bronislava – 90 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Paní Bronislavu přivezl sociální pracovník na vozíku na popud aktivizačního pracovníka. Bylo avizováno, že neslyší, jen odezírá. Musela jsem všechny informace opakovat paní Broně přímo do ucha a pak znovu do očí, aby mohla odezírat. Stěžovala si, že při malování nemůže zvednout ruce na stůl kvůli bolesti a že to asi nepůjde. Na moje přesvědčování se však přemohla a snažila se dodržet postup, pastely strouhala a rozmazávala. Mnoho pak již nemluvila, protože se soustředila se na práci. Pečlivě se snažila splnit zadání a v závěru lekce vypadala spokojeně.

Obr. 1 – *Barevné kruhy* – fialové bubliny

Obr. 2 – *Krajina dětství* – *Jablko a dům*

Lekce II. - Téma: *Duha, Podpis*

Paní Bronislava byla opět dovezena zaměstnancem domu. Zdálo se, že ten den je rozladěna. Uhýbala očima při pozdravení a kroutila záporně hlavou. Stěžovala si, že nic neslyší a bolí ji ruce. Vysvětlila jsem jí postup do ucha, kývala hlavou, že vše pochopila. Pracovala tiše a pečlivě, o barvy si vždy požádala. Vybrala si jich postupně devět, povzbuzovala jsem ji vyslovit jejich názvy. Postěžovala si, že si na ně nemůže vzpomenout. Trpělivě jsem čekala, až název vysloví, a podávala jí je. Nebyla schopna na ně ze svého vozíku dosáhnout. Musela vždy počkat, až k ní přijdu. Rozmazávala pigmenty prsty a důkladně se utírala do vlhčeného ubrousku. V jednu chvíli vyslovila větu: „*Jak malé děti!*“ a opět kroutila záporně hlavou. Také vyprávěla o náramku na ruce, který když zmáčkne, přivolá sestru. Usmívala se, že jsou tady moderní. Při podpisu vykřikla: „*Jé, to nezvládnou!*“, přesto byl velmi čitelný až téměř krasopisný. Po hodině práce na ní bylo vidět, že je unavená. Přivolala si sestru a s poděkováním a úsměvem byla odvezena dříve než ostatní.

Obr. 3 – *Duha Bronislavy*.

Lekce III. – Téma: *Květ*

Nepřišla.

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Nepřišla.

5. 6. Klient č. 6 – Zdeňka – 86 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Informace z dotazníku: pracovala celý život v zemědělství. Do galerie ani muzea se nikdy nedostala, nezná žádnou výtvarnou techniku a neví, co by mohla od výtvarných lekcí očekávat. Na tato setkání se však těšila.

Paní Zdeňka byla drobná dáma, přišla sama s pomocí chodítka. Mluvila velice špatně, protože měla částečně strnulý obličej, stále otevřená ústa. Odpovídala pouze krátce ano - ne. Pečlivě malovala druhé zadání. První zřejmě neslyšela. Po celou dobu své práce nevěděla, jaké má brát barvy. Vždy čekala, až k ní přijdu a podám jí konkrétní barvu do ruky. Bylo mi také sděleno, že špatně slyší a během malování se 3x hluboce dusila. Byla to zřejmě vina stále otevřených úst a neschopnosti pravidelně polykat. Vždy jsem přispěchala s vodou a ubrouskem k otření úst. Veškeré informace jsem jí říkala přímo do ucha. Paní Zdeňka působila svou pílí velice dojemně. Jejím výsledkem byla výtvarná práce s domkem výrazných kontur. Byl malý a umístěný v levém horním rohu celkové plochy. Zdeňka opakovala stále stejné linie na jednom místě, nebyla si jistá, kde skončila a kde má pokračovat. Poměrně pravidelná okna umístila do dolního levého rohu, tedy zcela mimo domek. Při odchodu narazila do dveří, nasměrovala jsem ji na střed a ptala se, zda potřebuje pomoci. Poděkovala, ale chtěla odejít sama.

Obr. 1 – *Barevné kruhy* – fialové bubliny

Obr. 2 – *Krajina dětství* – dům

Lekce II. - Téma: *Duha, Podpis*

Paní Zdeňka měla velký handicap v podobě oněch strnulých, stále otevřených úst a nedoslýchavosti. Na druhou lekci přišla mezi prvními s chodítkem, a ještě v doprovodu sestry. Sedla si na stejné místo jako minule. Když jsem jí pomáhala usednout z chodítka na židli, říkala, že se těšila na dnešní den. Soustředěně strouhala pastely a po chvíli i mimo výkres. Upozornila jsem ji, že již má dost pigmentu k roztírání. Zdeňka poté roztírala až do té doby, než jsem k ní opět přišla a naznačila, že může přestat. Na žádost jsem jí podávala další barvy. Vybrala si jich celkem devět. Nejvýraznější byla žlutá a ostatní barvy tím, že je strouhala na různá místa, splynuly více do sebe a nebyly tak výrazné. Jako by neviděla, kam strouhá. Jediná z klientů chtěla i bílou barvu a jejím rozmazáváním všechny odstíny zesvětlila. Pracovala velmi pečlivě a nikdy

neustávala v práci. Podepsala se jako první ze všech a já jsem jí pochválila rukopis a rychlost. Jakmile bylo řečeno, že je lekce u konce, paní Zdeňka pomalu sama odcházela. Sledovala jsem ji a musela opět nasměrovat na střed dveří.

Obr. 3 – *Duha paní Zdeňky*

Lekce III. – Téma: Květ

Zdeňka přišla mezi prvními, opět pomalu s chodítkem. Při přesednutí na židli potřebovala pomoc. Nezvládala úkrok do strany a musela být podepřena. Tuto lekci brala jednotlivé barvy sama, jen se ptala, kde jsou okraje a kde výkres končí. Několikrát však, jako minule, malovala mimo list. Navedla jsem jí vždy ruku zpět. Všechny objekty i na předešlých pracích byly středově nesouměrné. Ptala jsem se jí, zda vidí barvy, které bere, zda vidí papír a ona odpověděla, že ne. Že nevidí skoro nic. To bylo pro mě velké překvapení. Ptala jsem se jí dále, proč nemá brýle a zda někdo o tomto ví, ale Zdeňka kývala záporně hlavou. Její květ byl velmi jemný jakoby s kudrlinkami. Pokoušela se o okvětní lístky, které působily, že nikde nekončí. Rozmazávala podklad zelenou a lososovou barvou. Na něj kreslila i kudrlinkové listy. Vzniklá práce měla krajkový nádech. Zdeňka pracovala celý čas lekce a zdálo se, že nechce skončit. Na dotaz, co je to za květ, odpověděla – pampeliška. Chtěla jako jediná začít novou práci. Navrhla jsem jí větší a širší formát, aby měla dostatek místa. Poradila jsem jí výrazné barvy, jako tmavě modrou a žlutou, aby je viděla. Zdeňka pečlivě rozmazávala nastrouhaný pigment a radovala se, že modrou vidí. Také zvolala: „*Žlutá!*“. Po domalování druhého výkresu již byla unavená. Odcházela mezi posledními a já ji doprovodila ke dveřím, aby nenarazila. Za vše děkovala. Po příchodu její asistentky jsem se doptávala, jak to má paní Zdeňka se zrakem. Odpověděla, že neví, že si paní Zdeňka nikdy nestěžovala a že to budou ihned řešit a objednájí ji k očnímu lékaři.

Obr. 4 – *Květ pampelišky*

Obr. 5 – *Květ (s pomocí lektorky)*

Lekce IV. – Téma: Váza, Hruška

Paní Zdeňka přišla sama s chodítkem mezi prvními. Pozdravily jsme se a ona si i tentokrát s mou pomocí sedla na své obvyklé místo. Ptala jsem se jí, jak postoupila věc s brýlemi. Zdeňka odpověděla, že je objednaná k očnímu lékaři, a dodala: „*Těším se na brýle!*“ Předložila jsem jí

papír a ptala se, jestli vidí dobře na vázu na stole. Odpověděla, že ji nevidí vůbec. Vázu jsem vzala do ruky a zblízka ukázala. Kývala hlavou a poděkovala. Po chvíli jsem zjistila, že maluje zcela mimo plochu. Posunula jsem jí ruce přímo nad ni a upozornila, že maluje vedle na podložku. Opět poděkovala. Bylo velmi dojemné vidět její snahu dosáhnout cíle. Po chvíli si stěžovala, že nevidí, co maluje a kde jsou barvy. Podala jsem k jejímu místu pastely s výraznými pigmenty jako modrou, červenou a zelenou a ona si pochvalovala, že tyto barvy už vidí. Vázu nakreslila přes celý formát s květy i s listy uprostřed. Výsledkem byla opět křehká krajková kresba. Téma *Hruška* zpracovala jako dvě hrušky se stopkami vedle sebe. Na dotaz, zda se jí celkově lekce malování líbily, odpověděla, že ano a že přijde zase.

Obr. 6 – *Váza Zdeňky*

Obr. 7 – *Hrušky*

5. 7. Klient č. 7 – Marie – 83 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Paní Marie byla jedna z těch, kteří plánovali účast na lekcích. Z dotazníku jsem se dozvěděla, že pracovala jako dělnice u Českých drah. Ve škole měla malování ráda, ale v pozdějším životě nebylo pro výtvarnou činnost moc příležitostí. Marie si nepamatovala, zda někdy byla v galerii či muzeu, a uvedla, že asi ne. Z výtvarných technik znala pouze vodové barvy, na výtvarném kurzu nikdy nebyla a neví, co by mohla od lekcí očekávat.

Marie jako jedna z mála přišla sama bez kompenzační pomůcky. Byla velmi tichá, téměř nemluvila. Zdálo se, že vše chápe. Vyprávěla, že musela na dráze dávat moc velký pozor, a usmívala se. Objekty na jejích výtvarných pracích jsou pečlivě rozmístěny, domy mají pravé úhly a mezery mezi konturami jsou přesně vzdálené. Paní Marie měla smysl pro detail. Při prvním zadání začala malovat žlutý středový bod a rozmazávala jej. Na dlouhé chvíle přestávala a čekala, až k ní přijdu. Tak došlo k prodlevě s prvním zadáním a Marie ke žlutému kruhu volně kreslila *Krajinu z dětství – Žlutý mrak*. Ta byla i zalaminována a odevzdána. Poté začala ještě jednu kresbu – *Krajina dětství – Dům, strom a slunce*.

Obr. 1 – *Barevné kruhy – Žlutý mrak* – zalaminovaný formát k odevzdání

Obr. 2 – *Krajina dětství – Dům, strom a slunce*

Lekce II. – Téma: *Duha, Podpis*

Marie na druhou lekci přišla bez pomoci personálu mezi posledními. Vyprávěla, jak se jí dnes nedaří, že nemá dobrou náladu. Po zadání práce nevěděla, jak začít. Znovu jsem jí vše trpělivě vysvětlila a ukazovala přímo na pomocném papíru. Tomuto vysvětlení již Marie rozuměla, možná proto, že pozorovala ostatní, jak pracují. Za dlouhou chvíli začala sama kreslit a vybírala studené barvy. Nestrouhala, ale malovala pastely přímo a pak roztírala pigmenty prsty. Nebyla si jistá barvami a stále se mě vyptávala, jaká to je. Podepsala se jako Maruška. Podpis byl však čitelný a vodorovný, příjmení a jméno v jedné řadě. Vyprávěla, že neví, kdy se naposledy podepisovala, snad ve škole.

Lekce III. – Téma: *Květ*

Paní Marie mi hned na začátku lekce potichu pošeptala, že se jí dnes nechtělo. Mračila se. Pracovala na etapy a pokaždé, když jsem k ní přišla, vzala barvu a po chvíli hned skončila. Dnes skutečně neměla na výtvarnou práci náladu. Pozorovala však ostatní a krátce s nimi konverzovala. Často žádala radu, jak má pokračovat. Automaticky strouhala i rozmazávala pastely, ale používala barvy podle svého souseda, zřejmě neměla chuť přemýšlet. Vatovou tyčinkou roztírala se zájmem. Když domalovala, opět mi pošeptala, že se jí to nelíbí a že se dnes špatně vyspala. Přesto se jí povedl neobyčejný květ, měl jen náznaky listů v zelené barvě v rozích. Několikrát jsem ji pochválila za povedenou práci. Nakonec se spokojeně usmívala.

Obr. 4 – *Mariin květ*

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Při příchodu do budovy jsem omylem zajela výtahem do suterénu s východem na terasu. Dveře výtahu se otevřely a zahlédly jsme se spolu s paní Marií. Seděla na lavičce a odpočívala tam. Jakmile mě spatřila, usmála se, zamávala a někam rychle odcházela. Výtah se opět automaticky zavřel. Když jsem dorazila do místnosti, abych si prostor připravila k lekci, seděla již Marie na svém místě a usmívala se. Radovala se, že je dnes první (v suterénu mě poznala a spojila s výtvarným programem). Vyprávěla, že se jí nedaří pěkně malovat. Ve své ruce držela hrušku. Postavila ji před sebe a zvolala: „*To budeme dnes malovat!*“. Po příchodu ostatních jsem zavtipkovala, že dnes bude námětem váza, ale Marie si donesla své vlastní téma a bude malovat hrušku. Vzápětí Pavel podotknul, že váza je jako hruška. Dohodli jsem se, že nejprve budeme

malovat vázu a kdo bude chtít, může i hrušku. Marie se spokojeně usmívala. Při práci vždy čekala, až k ní přijdu. Nechala si poradit, jak má udělat středovou osu. Ta se jí povedla a byla rovná. Naznačila jsem body, jak vázu propojit a proměřit s druhou stranou. Marie vše správně pospojovala, ale pak váhala, jakou má použít barvu, až nakonec uchočila modrou a u té již zůstala. U hrušky začala kreslit jen tužkou, kterou již neodložila po namalování středové čáry. Opět jsem naznačila pomocné body, jak chtěla. Marie je spokojeně spojovala. Situovala hrušku k hornímu okraji výkresu a snad 30 minut se soustředěně zabývala pouze stopkou.

Obr. 5 – *Modrá váza*

Obr. 6 – *Hruška*

5. 8. Klient č. 8 – Zdeňka – 90 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

V dotazníku uvedla, že pracovala jako učitelka v mateřské školce. Jako jediná se účastnila v mládí výtvarného kurzu v Kroměříži. Velmi ráda navštěvovala muzea i galerie. V životě ráda malovala, nejen v rámci své profese. Z výtvarných technik si vzpomněla na vodové a temperové barvy a výtvarnými lekcemi zde v bytovém domě se ráda nechá překvapit.

Paní Zdeňku dovezl personál na invalidním vozíku. Stěžovala si na modré podlitiny na ruce od infuzí a že jí od toho bolí ruce. Avizovala, že nic neumí a že jí to určitě nepůjde. A také se hned ptala, co budeme malovat, a to několikrát. Zadání dobře rozuměla, ujistila se, které jsou její pomůcky. Pečlivě vybírala barvy a trvala na podání té, kterou vyslovila. Připomínala, že si nepamatuje, jaké mají objekty tvary. U prvního zadání přešla volně z kruhů na stromy. Strouhání pastelů jí dělalo potíže, a proto byla pomalejší. Ostatním již bylo sděleno druhé zadání. A Zdeňka, stejně jako Marie – 83 let, která seděla vedle ní, volně přešla k druhému zadání na stejném listu. Poznamenala jsem, že její kruhy vypadají jako tři slunce nad stromy. Paní Zdeňka se smála, ať se tedy obrázek jmenuje *Tři slunce*. Druhá práce obsahovala stromy a krajinu kolem nich. Črtala naučeně linie, pečlivě si rozmýšlela svoje malířské postupy, jako by si je pamatovala. Obě práce byly velmi zdařilé a byl na nich vidět autorský rukopis. Pochválila jsem její píli a Zdeňka se rozpovídala, že naposledy kreslila, když jí bylo asi 40 let.

Obr. 1 – *Barevné kruhy – Tři slunce* – zalaminovaný formát k odevzdání

Obr. 2 – *Krajina dětství*

Lekce II. – Téma: *Duha, Podpis*

Nezúčastnila se, byla v nemocnici.

Lekce III. – Téma: *Květ*

Nezúčastnila se, byla v nemocnici.

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Paní Zdeňka se hlasitě se všemi vítala, ale opět avizovala, že jí to nepůjde, že ji bolí ruce. Vysvětlovala, proč minule chyběla. Váza stála před ní, ale neviděla ji. Musela jsem motiv nadzdvihnout a upozornit, na jakém je místě. Opakovaně se doptávala: „*Jak na to?*“. Napoprvé vázu orientovala do pravého horního rohu ve tvaru čtverce. Navrhla jsem jí body a požádala, ať je pospojuje, ale nedařilo se jí je plynule propojit. Pospojovaly jsme je tedy společně. Jediná zachytila reálnou barvu květů a lístků. Nevěděla však, jak s nimi začít. Na pomocný papír jsem jí to naznačila. Zdeňka byla moc ráda a květy dlouho a soustředěně dokreslovala sama. Hruška, respektive její tvar, jí také dělala potíže. Opět se ptala: „*Jak na to? Nevím, jak mám začít...*“. Naznačila jsem jí opět středovou osu a body, které by měla pospojovat. Sama pečlivě vybarvila hrušku shodnou s barvou ovoce na stole. Pochválila jsem ji, že vystihla správný odstín. Dlouho se také zabývala stopkou a zbytkem květu. Práce se jí skutečně povedla a na dotaz, zda se jí lekce malování líbily, odpověděla: „*Ano a příště určitě přijdu, když nás bude víc!*“.

Obr. 3 – *Váza od Zdeňky*

Obr. 4 – *Hruška od Zdeňky*

5. 9. Klient č. 9 – Vlasta – 84 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Nezúčastnila se.

Lekce č. II. – Téma: *Duha, Podpis*

Podle dotazníku se paní Vlasta na lekce těšila. Vystudovala zemědělskou školu, ale pracovala jako pomocná kuchařka a prodavačka. Celý život měla ráda koně a ty nejvíce kreslila. Na výstavy a do muzeí chodila často. Z výtvarných technik si pamatovala akvarel, ale na žádném uměleckém kurzu nikdy nebyla. Neví, co by mohla očekávat, ale tajně doufá, že si namaluje koně.

Když paní Vlastu přivezli na invalidním vozíku, už od dveří volala: „*Óž sem tade!*“, se silným hanáckým přízvukem. Vyprávěla, že byla v nemocnici a první lekce se nezúčastnila. Zajímala se, kdo už na lekci byl. Vyprávěla, že pochází z malé vesnice u Přerova, ale sestru však měla nedaleko Štítů. Několikrát se znovu ptala, zda malování bylo i minule, a několikrát opakovala, že byla v nemocnici. Po zadání tématu duhy váhala, jak začít. Znovu jsem jí vše vysvětlila a názorně ukázala, přesto nevěděla, jak uchopit pastel. Po chvíli ho zkoušela strouhat a roztírat. Zlobila se a neustále komentovala činnost: „*Jak hlópáci sme tu, jak hlópáci, jak maly děčka...*“. První barvu chtěla podat fialovou a dále pak modrou, protože je nedokázala na stole rozeznat. Předříkávala jsem jí tedy výčet barev a až se jí nějaká zalíbila, tak jsem jí ji podala. Zlobila se, že je na vozíku, že to tak nemuselo být, kdyby s ní v nemocnici cvičili. Moc chválila obrázek pana Pavla, ale ten její se jí nelíbil. Na závěr jsem ukazovala díla účastníkům navzájem. Paní Vlasta pochválila svou práci a ptala se, kdo to maloval. S úsměvem jsem jí sdělila, že je její. Paní Vlasta byla dojatá a překvapeně se smála! Podpis psala asi 10 minut, ale zvládla ho velmi dobře a měla pěkné a čitelné písmo. Opět se pak zmínila o koních, že je ráda malovala. Z ničeho nic zvolala: „*Naposlede tu bele koně 9. 6. 2021, ve středu ê s povozem*“. Vedoucí pracovnice Barbora Sedláčková potvrdila, že loni v červnu opravdu přijel na pozvání k domovu povoz s koňmi právě pro klienty jako aktivizační zpestření. Vlasta si pamatovala věci, které na ni v minulosti silně zapůsobily.

Lekce III. – Téma: Květ

Tento den paní Vlasta neměla dobrou náladu. Opět se zlobila na nemocnici, kde s ní necvičili, a ona už se nepostaví. Zmínila se, že se jí tentokrát vůbec nechtělo, a řekla: „*Bodem to zas jak hlópáci!*“. Připomněla jsem, jak se jí minule malování povedlo a jak sama pochválila svůj provedený výkres. Z ničeho nic pak řekla, že se dobře vyspala. V malování ustávala a rozhlížela se udiveně a doptávala se, kdo tu je. Opakovaně jsem k ní přistupovala a připomínala postup. Paní Vlasta volila výrazné barvy a zdůrazňovala, že se jí červená a taky žlutá líbí. Na dotaz, jak má malovat listy ke květu, jsem jí poradila, že je může naznačit jen zelenou barvou a rozetřít a nemusí je prokreslovat. Rozhodla se pro dva odstíny zelené a kombinovala je v roztírání. Nezvládala velké kruhy roztírat po obvodu, z vozíku to opravdu nebylo tak snadné. Klienti jsou poměrně nízko posazení a pro bolesti v ramenou a loktech nejsou schopni zvedat ruce. Doporučila jsem jí, aby vzdálené rohy vyplnila tak, že výkres natočí rohem k sobě. Podívala se na mě velmi udiveně a poděkovala. Opět se zmínila, že ráda maluje koně. Nabídla jsem jí, že po dokončení květu zkusíme jednoho namalovat. Paní Vlasta volala: „*To nezvládno, to neomím!*“. Pochválila jsem její výborný kontrast barev květu. Nachystala pro ni černý papír a vyzvala

Vlastu, aby zkusila bílou tužkou malovat koně. Zvolila jsem to kvůli kontrastu, aby Vlasta viděla, co kreslí. Černá tužka na bílém papíře je méně výrazná. Ujistila jsem ji, že mám přichystanou plastickou gumu, že můžeme i opravovat. Mezitím ostatní klienti odcházeli a loučili se a my zůstaly v místnosti samy. Čekala jsem, až Vlasta kresbu dokončí, a radila, jak má postupovat. Pár chybných kontur jsme vymazaly. Kreslila více jak půl hodiny, ale nebyla s výtvarnou prací spokojená a náhle na závěr zvolala: „*To není kůň, to je koza...*“. Dále si vzpomněla, že koně malovala v roce 1975. Kresba se jí však povedla, dokonce i Barbora Sedláčková po příchodu do místnosti koně ihned poznala a pochválila ji. Vlasta se usmívala a hledala ostatní klienty: „*Kdo je tady, nikoho nevidím?*“. Zdálo se, že by obrázek ráda ukázala. Pak jsme se rozloučily.

Obr. 2. – *Květ pampelišky – Vlastin květ*

Obr. 3. – *Koňská hlava*

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Nezúčastnila se.

5. 10. Klient č. 10 – Josef – 64 let

Lekce I. – Téma: *Barevné kruhy, Krajina dětství*

Nezúčastnil se.

Lekce II. – *Duha, Podpis*

Nezúčastnil se.

Lekce III. – Téma: *Květ*

Nezúčastnil se.

Lekce IV. – Téma: *Váza, Hruška*

Josef vyplnil dotazník k lekcím, přišel však poprvé až na poslední z nich. Pohyboval se bez pomoci, také moc nemluvil a špatně artikuloval, měl vadu řeči. Usadil se na volné místo. Z dotazníku jsme věděla, že pocházel od Přerova a profesí byl zámečník. Rád maloval, obrázky se mu vždycky líbily. Na výstavy a do muzeí chodil na základní škole. Nevzpomínal si na žádnou výtvarnou techniku, na kurzu nikdy nebyl a nevěděl, co může od výtvarných lekcí očekávat.

Na malování se dostal až nyní, protože byl nemocný. Paní Zdeňka – 90 let upozorňovala, že on umí malovat, že je to malíř. Josef bedlivě naslouchal zadání a já jsem ukázala a vysvětlila možnosti pastelu – strouhání a rozmazávání.

Rozdělil výkres pomocnou středovou čarou a pokusil se nakreslit první téma – vázu na obě strany tak, jak jsem radila pomocí bodů. Na váze však vyměnil barvy a namaloval ji celou modrou, jen květy znázornil černě. Svou druhou práci pojal jinak než ostatní. Jako jediný řešil i pozadí za hruškou. To vymaloval do žlutozelené tak, jaká ve skutečnosti byla barva hrušky. Modrou barvu použil na kontury hrušky. Josef na pastely silně tlačil a nestrouhal je. Upozorňovala jsem ho, že není tolik pastelu potřeba. Kýval a už tolik netlačil. Po celou dobu nemluvil, pracoval však samostatně a soustředěně.

Obr. 1 – *Josefova váza*

Obr. 2 – *Hruška*

6. Ukončení projektu

6. 1. Závěrečné setkání

Poslední setkání s klienty bylo avizováno na závěr června 2022. Předem jsem seznámila vedoucí aktivizační pracovníci s datem a délkou návštěvy. Opět byla naplánována na pátek dopoledne. Krátce před devátou jsem ve společenské místnosti pozdravila, pro mě překvapivě, devět usměvavých klientů. Od paní Zdeňky - 86 let jsem se dozvěděla, že má závažnou oční vadu, která bohužel nejde ani brýlemi odstranit. Poděkovala jsem znovu za účast na lekcích. Opět jsem zopakovala, že jejich výtvořby byly naskenovány pro potřeby mé diplomové práce. Dovolila jsem si nabídnout dezert jako poděkování. Klienti ochutnávali a postupně jim byly rozdávány všechny výtvarné práce. Ke každé jsem připojila pochvalu za zpracování, barvy, kolorit nebo celkové vyznění. Klienti se spokojeně usmívali a komentovali díla svých kolegů slovy uznání. Nikdo se neměl k odchodu, a tak mě napadlo nabídnout jim ještě krátké malování. Jeden po druhém se vyjadřovali, zda chtějí malovat či odejít. Stanislava – 65 let poděkovala a odešla se slovy, že se musí jít koupat. Paní Zdeňka – 90 let, Marie – 83 let, Bronislava – 90 let a Pavel – 81 let chtěli zůstat. Paní Marie – 83 let se nechala slyšet, že by chtěla jen sedět a dívat se. Pavel – 81 let se usmíval, že malovat nechce, ale také zůstane, že se podívá, co budou malovat ostatní. Bronislava chtěla zůstat se slovy, že na pokoji je smutno, že zůstane s námi. Paní Marie – 83 let, Zdeňka – 90 let a pan Josef – 64 let se rozhodli malovat. Rozdala jsem papíry,

připravila suché pastely a vlhké ubrousky na utírání. Známým postupem práce měli malovat přirozeně se vinoucí tvary stonků a květů. Předlohou byla má názorná ukázka. Všichni tři odvažlivci dostávali postupně rady, jak pokračovat a já jsem je opět obcházela. Dělal jim malé problémy stonek tvarovat a na závěr dostat do spirály. Všem se však povedlo namalovat barevně sladěné rostlinné tvary, opět díky vlastnostem pastelů velmi věrohodně působící. Nikomu jsem nemusela nijak zásadně pomáhat, všichni tři svou práci zvládli sami.

Zúčastnění si chvíle tvoření užívali. Promlouvali spolu, odpovídali si na výzvy. Klienti, co nechtěli malovat, si povídali a čekali na výsledky ostatních. A ti, co malovali, se ptali sedících, jakou by volili barvu. Atmosféra byla nečekaně příjemná a uvolněná. Po domalování byli přivolaní zaměstnanci, kteří pomohli klientům odejít.

6. 2. Dodatek k závěrečnému setkání

Skupina devíti klientů přišla na výzvu k poslednímu setkání. Všichni věděli, že se nebude malovat, pouze dojde k rozloučení a rozdání výtvarných prací ze všech lekcí. Hovořila jsem ke každému s empatií a chválila jejich píli. Mnozí si stěžovali, že to nebylo jednoduché. Ale setkávání se jim líbilo, že přijdou zase. Šest klientů z devíti zůstalo a sdílelo zážitky se skupinou. Tři dokonce sami chtěli tvořit. Po rozdání papíru malovali samostatně a s radostí. Reflexí projektu je tato poslední lekce, na které se klienti zcela uvolnili a přirozeně sdíleli své výtvarné zážitky s kolegy, kteří jen chtěli zůstat, sledovat činnost ostatních a nebýt sami.

7. Závěr

Projekt výtvarných setkání s arteterapeutickými prvky bylo nutné podložit nastudováním specifik klienta – seniora. Ocenila jsem zkušenost z vedení výtvarných kurzů jako asistent i lektor. Bez teoretických a empirických zkušeností by neměla probíhat žádná práce se seniory a neměla by se podceňovat ani organizační složka a časová posloupnost úkonů v lekcích. Jen tak lze docílit plnohodnotné a přínosné práce. V jednotlivých lekcích došlo k dojemným vyznáním, ale i k odhalení zdravotních a psychických problémů. Docházelo k prolomení stavů permanentního smutku nestandardním způsobem – klientům byla představena nenáročná výtvarná technika, pro ně však zcela nová. Všichni nastavení vnitřními normami zadání plnili. Byli zaujati postupy, působivým efektem výtvarných prací a mnozí v závěru lekcí nevěřili, že kresby jsou jejich.

Důležité je pochopit, že výtvarná činnost seniorů je práce s minulými i současnými vzpomínkami. Odráží se do ní všechny empirie z klientova života. Nový vjem si mozek (výtvarný proces, technika) spojí s již známým podnětem (vzpomínkou). Proto je kombinace výtvarných technik a kreativity tak úžasný proces, protože je neopakovatelnou originální zkušeností klienta vědomě aplikována. Skupinové tvoření je pak také prostor pro vlastní retrospektivu, ale navíc pro sdílený popis vlastního života.

Během projektu vznikl mezi mnou a klienty vztah pedagog a žák, založený na vzájemné důvěře. Pokusila jsem se o odbourání strachu z neznámého empatií a načtením informací o klientech z předem vyplněných dotazníků. Jistota a pravidelnost, kontinuita tvůrčí činnosti a dále pak moje osoba, jako již známá persona, zajistila klientům pocit sounáležitosti a patřičnosti. Lekce střídavě navštívilo 10 klientů. Účastnili se dle aktuálního zdravotního stavu a rozpoložení. Při závěrečném setkání, kdy mělo dojít pouze k rozdání výtvarných prací a rozloučení, se dostavilo 9 klientů. Na výzvu posledního malování odpovědělo 6 klientů, že si přejí zůstat a 3 dokonce s radostí chtěli malovat.

Výstupy v podobě tvůrčího zážitku a výtvarné práce v pobytovém domě se zdají být významnou jistotou spokojeného klienta. Socioterapeutický přesah je evidentní. Zvolený projekt může být důležitým faktorem pro zvýšení kvality jejich života i motivací pro další existenci.

Ráda bych uvedla reflexe Pavlína Kalivodové, speciálního pedagoga na pozici animátora s dlouholetou praxí v Denním stacionáři Domovinka při Charitě Zábřeh na Moravě, a vedoucí aktivizačního úseku domova ve Štítech, Barbory Sedláčkové. Kalivodová hodnotí kladně praktickou část a skutečný pozitivní přínos pro konkrétní účastníky projektu, a že tato práce je inspirací pro dobrou praxi. Dále Kalivodová oceňuje hloubku v orientaci a porozumění problematice seniorů. Upozorňuje, že je správně zdůrazněna důkladná příprava v oblasti teoretické i praktické. Na celém projektu je znát, že odpovědné plánování se vyplatilo a bylo maximálně zúročeno. Kladně hodnotí také strukturu práce a zajímavé jsou vložené přímé citace klientů, většinou upřesňující a dokreslující situace. Velmi povedená je dle ní i struktura kapitoly 4.6. a hlavně zakomponování částí: Cíle a Splnění cíle. Kalivodová věří, že celé praktické tvoření bylo přínosné pro obě strany – pro klienty domova i pro autorku projektu. Práce bude inspirací nejenom pro pracovníky a vedení domova ve Štítech, ale i pro jiná podobná zařízení. Moc by to přála jejich klientům.

Sedláčková k práci dodává, že Domov pro seniory ve Štítech byl realizací projektu velmi potěšen. Klienti mohli zažít něco nového. Denně se totiž potýkají se špatnou mobilitou a zhoršenou jemnou motorikou, častěji jsou hospitalizováni v nemocnicích. Je velmi důležité, ale těžké učit je novým věcem i vzhledem k duševním schopnostem. V domově se proto soustřeďují na zachování a udržování stávajících schopností a soběstačnosti. Jejich čas byl díky projektu smysluplně využitý a obohacený o nové zážitky. Zavzpomínali na časy dávno minulé, kdy také rádi kreslili a malovali. Někteří se za své výtvořiny částečně i styděli, vědomi si svých snížených motorických schopností, a někteří objevili i skryté vlohy. Projekt a série výtvarných lekcí byla pro jejich obyvatele přínosem.

Zde bych ještě uvedla možnost externí spolupráce pobytových domů s pedagogy, arteterapeuty a pedagogy speciální výtvarné výchovy. Zaměstnanci domu nesplňují požadavky na pedagoga výtvarné výchovy a nemají časovou kapacitu, proto se jeví pozvání externího spolupracovníka jako výhodné řešení aktivizační nabídky pobytových domů.

Původní záměr na spontaneitu nemohl být naplněn. Po vysvětlení zadání klienti nebyli schopni začít sami, nemohli si vzpomenout na tvary, barvy, postup nebo neustále ustávali v práci. Bylo potřeba opakovaně vysvětlovat postup práce každému zvlášť. Pro zaběhnutá vnitřní nastavení se klienti nedokázali uvolnit. Z důvodů těžší a střední demence si nebyli schopni vzpomenout na běžné tvary či názvy. Projetovalo se to výběrem podobných odstínů, naučeným postupům kreseb, individuálním postojem k výtvarnému médiu. Bylo zajímavé pozorovat, jak je pro ně důležitá neměnnost situace (sedávali vždy na stejných židlích) a splnění zadané práce (výkresy vždy dokončili). Tito klienti nejsou schopni náhlé vznětlivosti a impulzivity.

Uvedení přímých citací klientů v kapitole 5. má za cíl dokreslit a přiblížit mysl a verbální možnosti a schopnosti klientů. Komunikace s nimi byla velmi náročná, mnoho věcí jsem si musela načíst z náznaků, gest a posunků. Krátké citace dokreslují situace, kdy často nebyly věty dokončeny, a přesto na ně bylo potřeba reagovat.

Závěrem bych ráda uvedla, že byl jako výstup lekcí navržen plakát, speciálně pro Dům v Jedlí, Příloha 2., který je nyní vystaven na chodbách domu a slouží k propagaci práce s klienty. Při poslední návštěvě jsem se také dozvěděla, jak klienti opečovávají svoji vlastní prostírku, která jim byla v první lekci připravena z jejich kreseb. Je jim tak stálou připomínkou výtvarné činnosti, kterou jsme společně prožili. A věřím, že i dlouho zůstane

8. Použitá literatura:

ADORNO, Theodor W., 1970. Reflexe o umění a filozofii („Estetická teorie“, „Paralipomena“) In: *Ústav pro českou literaturu* [online]. Ústav pro českou literaturu. [Cit. 20. 11. 2022]. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/cs/>

ANDZEHLA, Isaeva, 2021. *Obraz nekonečných možností (Picture with Ongoing Possibilities)*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy. Diplomová práce. MgA. Jan Pfeiffer.

CAMPBELL, Jean. 1993. *Creative art in groupwork. UK, Bicester: Winslow Press Limited*. ISBN 0863884091

CAMPBELLOVÁ, Jean 1998. *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. Praha: Portál, s.r.o., ISBN 80-7178-428-1

EXLER, Petr, 2015. *Využití projektové metody ve výtvarné výchově s artefietickými postupy*. Olomouc: UPOL. ISBN 978-80-244-4620-2

GOMBRICH, E. H. - GREGOROVÁ, Miroslava *Příběh umění*. E. H. Gombrich ; z angličtiny přeložila Miroslava Tůmová ; obálka a grafická úprava Karolína Kotlářová. 1. vyd. Praha: Odeon, 1992. 558 s.: ilustrace (Klub čtenářů; 671) [Název originálu: The story of art; S fot.; Frontispis; Pozn.] ISBN:80-207-0416-7

Kol. autorů., 2015. *Téma – akce – výpověď: projektová metoda ve výtvarné výchově*. Olomouc: UPOL. ISBN 978-80-244-4506-9

KUTIL, Lukáš. *Psychologie výtvarného umění u Rudolfa Arnheima*. Praha, 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra psychologie. Vedoucí práce Lukavský, Jiří.

MRAVCOVÁ, Marie, 2022. Ritualita v nefikčních a fikčních narativech Jarmily Glazarové, *Slovo a mysl*, 2(2), <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz>, ISSN 1214-7915, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

MÜHLPACHR, Pavel, 2002. Univerzity třetího věku jako forma socioedukativní intervence u seniorů. *Pedagogika*, roč. 52, č. 1, s. 41–50. ISSN 3330-3815

- NOVÁKOVÁ, D., & LORENCOVÁ, J., 2020. Motivation of seniors to learn at the Universities of the Third Age. *Sociální pedagogika/Social Education*, 8(2), 71–83. <https://doi.org/10.7441/soced.2020.08.02.05>
- PAVLIŠOVÁ, Romana. *Volný čas a jeho specifika u osob v seniorském věku*. Hradec Králové, 2017. Diplomová práce. Universita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra sociální pedagogiky. Vedoucí práce PaedDr. Monika Žumárová, Ph.D.
- PĚNKAVA, Pavel, 2015. Socioterapie jako metoda působení na postoje a jednání klienta. In: Sociální práce. [online]. [Cit. 27. 11. 2022]. Dostupné z:<https://socialniprace.cz/casopis/>
- POTMĚŠILOVÁ, Petra a Petra SOBKOVÁ. *Arteterapie a artefiletika nejen pro sociální pedagogy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2012. Monografie. ISBN 978-80-244-3120-8.
- SLAVÍK, Jan. *Umění zážitku, zážitek umění: teorie a praxe artefiletiky*. 1. díl. Vyd. 2., ekonomické. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2011. ISBN 978-80-7290-498-3.
- SLAVÍK, Jan a Petr WAWROSZ. *Umění zážitku, zážitek umění: teorie a praxe artefiletiky*. 2. díl. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2004. ISBN 80-7290-130-3.
- SOCHOR, Petr, 2015. *Člověk s postižením a výtvarná výchova od zobrazování k autorství*. Brno: MUNI ISBN 978-80-210-7981-6
- STADLEROVÁ, Hana, 2013. *Seniori*. Brno: MUNI. 978-80-210-6614-4
- ŠICKOVÁ-FABRICI, Jaroslava. *Základy arteterapie*. Vyd. 2. Přeložil Jana KŘÍŽOVÁ. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3.
- ŠOBÁŇOVÁ, Petra, 2006. *Kapitoly z didaktiky výtvarné výchovy*. UPOL. ISBN: 80-244-1469-
- ŠOBÁŇOVÁ, Petra 2019. *Výtvarný projev a disabilita: kořeny a současnost proinkluzivní didaktiky výtvarné výchovy*. Olomouc: UPOL. ISBN: 978-80-244-5561-7
- TRUHLÁŘOVÁ, Zuzana, Jana LEVICKÁ a Martin SMUTEK, ed. *Sociální práce v kontextu lidských práv: Social Work in the Context of Human Rights : sborník z konference XI. Hradecké dny sociální práce, Hradec Králové, 10. až 11. října 2014*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. Texty k sociální práci. ISBN 978-80-7435-533-2.

ÚLEHLA, Ivan, 2019. *Manifest socioterapie*. In: GI, vzdělávání & konzultace 2007–2022. [online]. [Cit. 27. 11. 2022]. Dostupné z: <https://www.g-i.cz/blog/159>

ŽABOVÁ, Alžběta, 2021. Po rituálech vnitřně toužíme všichni. V umění mají nezastupitelnou roli [online]. *ArtCafe*. Český rozhlas. 9. 1. 2021. [Cit. 4. 12.2022]. Dostupné z: <https://vl-tava.rozhlas.cz/po-ritualech-vnitrne-touzime-vsichni-v-umeni-maji-nezastupitelnou-rolu-8400224>

ŽIVNÁ, Lucie, 2013. *Restaurování suchého pastehu*. Univerzita Pardubice. Fakulta restaurování. Diplomová práce. Vedoucí práce: Josef Čoban, akad. mal. a restaurátor.

ŽENATÁ, Kamila. *Obrazy z nevědomí: práce v arteterapeutické skupině*. Vyd. 2., (V nakl. Kolem 1.). Praha: Kolem, 2015. Arteterapie a sebezkušenost, 1. ISBN 978-80-905949-0-6.

Internetové zdroje:

Česká arteterapeutická asociace [online]. ©2022 [cit. 17. 2. 2023].

Dostupné z: <https://www.arteterapie.cz/>

Domov Štítý – Jedlí [online]. ©2022 [cit. 8. 8. 2022].

Dostupné z: <https://www.domovstityjedli.cz/>

Domov Štítý – Jedlí [online]. ©2022 [cit. 19. 12. 2022].

Dostupné z: <file:///C:/Users/pc/Downloads/Domovsky-zpravodaj-2-2022.pdf>

Zákony pro lidi [online]. ©2022 [cit. 7. 7. 2022].

Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1964-40>

Zákon č. 108/2006 Sb. - Zákon o sociálních službách. Dostupné z:

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1964-40>

Ústav státu a práva [online]. ©2011 [cit. 5. 4. 2023]. Dostupné z:

<https://zdravotnickepravo.info/arteterapie-a-pravo/>

9. Seznam příloh:

Příloha 1: Výtvarné práce klientů.

Příloha 2: Plakát pro domov Štítý.

Příloha 3: text z časopisu *Domovský zpravodaj* 4/2022.

Příloha 3.

Domovský zpravodaj 4/2022.

V květnu a červnu probíhaly v Domově Výtvarné dílny pod vedením Bc. Ivany Mertové Pobucké, kdy jste měli možnost si během několika setkání vyzkoušet různé výtvarné techniky a příp. v sobě objevit i skrytý výtvarný talent. Paní Ivana nám Výtvarné dílny zprostředkovala v rámci své magisterské práce na Univerzitě Palackého v Olomouci a po skončení Výtvarných dílen nám ještě nechala zhotovit plakátky s Vašimi výtvary.